

STUDII ȘI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

TOMUL 71 – 2020

3–4

SUMAR

STUDII

- IOAN FEDOR PASCU, Biserica mănăstirii dominicane de la Sighișoara. Contribuții arheologice și istorice..... 193

NOTE ȘI DISCUȚII

- RADU BĂJENARU, *Varia Metalurgica* (III). Pumnale de metal din colecția Muzeului Dunării de Jos, Călărași..... 221
- ANCA-DIANA POPESCU, MARTA PETRUNEAC, MARIN FOCȘĂNEANU, DRAGOȘ MIREA, ION TUȚULESCU, Analiza compozițională și imagistică a dălții cu tub de înmănușare descoperite lângă Drăgășani 231
- MIRCEA VICTOR ANGELESCU, Histria. Noi date... vechi despre incinta arhaică a Acropolei ... 243
- DRAGOȘ HĂLMAGI, *Epigraphica tomitana* (I)..... 255
- ALEXANDRU AVRAM, DRAGOȘ HĂLMAGI, ALINA STREINU, Un faux pourtant non dépourvu d'intérêt de la collection « Maria et dr. George Severeanu »..... 265
- OANA DAMIAN, Din nou despre cetatea de la Păcuiul lui Soare 271
- ADRIAN IONIȚĂ, ALEXANDRU SIMON, *AL WA* – despre Mormântul 10 din Biserica Domnească de la Curtea de Argeș la o sută de ani de la descoperirea sa 297

CRONICA

- CONSTANTIN C. PETOLESCU, Cronica epigrafică a României (XXXIX, 2019)..... 323

TEZE DE DOCTORAT

- ADRIANA GAȘPAR, Timișoara în epoca otomană în lumina descoperirilor arheologice..... 365
- MARIUS BLASKO, Moneda Europei Centrale în Țara Românească în perioada 1574–1611..... 373

IN MEMORIAM

Mircea D. Matei (<i>Adrian Ioniță</i>).....	379
Alexandru Barnea (<i>Adriana Panaite</i>).....	387
Mihail Zahariade (<i>Florian Matei-Popescu</i>).....	399
Emilian Popescu (<i>Constantin C. Petolescu</i>).....	409

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

Bernard Holtzmann, <i>La sculpture de Thasos. Corpus des reliefs II. Reliefs à thème héroïque</i> , 2 vol., Études Thasiennes XXV, École Française d'Athènes, Athènes, 2018, 221 p. + LXXXIV pl. (<i>Florina Panait-Bîrzescu</i>).....	413
--	-----

<i>ABREVIERI</i>	417
------------------------	-----

ÉTUDES ET RECHERCHES
D'HISTOIRE ANCIENNE
ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 71 – 2020

3–4

SOMMAIRE

ÉTUDES

- IOAN FEDOR PASCU, Die Kirche des dominikanischen Klosters in Schäßburg. Archäologische und historische Beiträge 193

NOTES ET DISCUSSIONS

- RADU BĂJENARU, *Varia Metalurgica* (III). Tanged daggers from the collection of the Lower Danube Museum, Călărași 221
- ANCA-DIANA POPESCU, MARTA PETRUNEAC, MARIN FOCȘĂNEANU, DRAGOȘ MIREA, ION TUȚULESCU, Compositional and X-ray imaging analysis of the socketed chisel discovered near Drăgășani 231
- MIRCEA VICTOR ANGELESCU, Istros/Histria. Des nouvelles... anciennes données sur l'enceinte archaïque de l'Acropole..... 243
- DRAGOȘ HĂLMAGI, *Epigraphica tomitana* (I) 255
- ALEXANDRU AVRAM, DRAGOȘ HĂLMAGI, ALINA STREINU, Un faux pourtant non dépourvu d'intérêt de la collection « Maria et dr. George Severeanu » 265
- OANA DAMIAN, De nouveau sur la fortification de Păcuiul lui Soare..... 271
- ADRIAN IONIȚĂ, ALEXANDRU SIMON, *AL-WA* – On grave 10 in the princely Saint-Nicholas Church in Curtea de Argeș (one hundred years since its discovery)..... 297

CHRONIQUE SCIENTIFIQUE

- CONSTANTIN C. PETOLESCU, Chronique épigraphique de la Roumanie (XXXIX, 2019) 323

THÈSES DE DOCTORAT

- ADRIANA GAȘPAR, Ottoman Timișoara in the light of archaeological finds 365
- MARIUS BLASKO, Central European coinage in Wallachia between 1574 and 1611..... 373

IN MEMORIAM

Mircea D. Matei (<i>Adrian Ioniță</i>).....	379
Alexandru Barnea (<i>Adriana Panaite</i>).....	387
Mihail Zahariade (<i>Florian Matei-Popescu</i>).....	399
Emilian Popescu (<i>Constantin C. Petolescu</i>).....	409

COMPTE RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

Bernard Holtzmann, <i>La sculpture de Thasos. Corpus des reliefs II. Reliefs à thème héroïque</i> , 2 vol., Études Thasiennes XXV, École Française d'Athènes, Athènes, 2018, 221 p. + LXXXIV pl. (<i>Florina Panait-Bîrzescu</i>).....	413
--	-----

<i>ABRÉVIATIONS</i>	417
---------------------------	-----

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (XXXIX, 2019)

CONSTANTIN C. PETOLESCU

Cronica epigrafică a anului 2019 cuprinde, în comparație cu anii precedenți, un număr mai mic de note (nr. 2082–2178): o parte consemnează contribuții (cărți și articole) tratând diferite probleme ale istoriei provinciilor Dacia (nr. 2082–2144) și Moesia Inferior (nr. 2145–2178); un număr de note privesc epigrafe inedite, dar fără semnificație istorică deosebită (câteva sunt grafiți ceramici), iar în alte cazuri, sunt reluări de inscripții mai vechi (nr. 2113–2141, Dacia; 2167–2178, Moesia Inferior)¹.

De asemenea, de curând, în cursul definitivării acestei cronici, a apărut un nou volum din *L'Année épigraphique* (2017); inscripțiile din Dacia sunt cuprinse între nr. 1190–1201 (cele mai multe întocmite de către Ioan Piso), iar cele din Dobrogea între nr. 1206–1212, 1224–1233 (întocmite de către autorul acestei cronici).

DACIA

(nr. 2082–2144)

Bibliografie – Generalități

(nr. 2082–2112)

2082. Mihai Bărbulescu (coord.), *Termele din castrul legionar de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 2019, 424 p.

Termele au fost identificate în *praetentura dextra* a castrului legiunii V Macedonica și au fost cercetate între anii 1993–2008. Cercetare amplă și publicare exemplară.

a) Pentru cronica noastră, reținem mai întâi, din prima parte a cărții, cap. V. *Probleme de cronologie. Ștampile tegulare* (p. 130–147; autor Sorin Nemeti). În funcție de abrevierea numelui legiunii și de forma cartușului, ștampilele descoperite în terme se încadrează

---

* Academia Română, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; adresa e-mail: ccpetolescu@yahoo.fr.

¹ Strângerea bibliografiei epigrafice a beneficiat de sprijinul colegilor: prof. dr. Ioan Piso, prof. dr. Radu Ardevan (Cluj-Napoca), prof. dr. Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba (Iași), prof. dr. Alexandru Avram (Université Le Mans), dr. Florian Matei-Popescu (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București).

în 11 tipuri, care, la rândul lor, se subîmpart în 78 de variante. Reproducere pozitivă sau retrogradă (vezi desenele de la fig. 307–311). După conținut (indiferent de tip sau variantă), ștampilele sunt următoarele:

- Leg(ionis) VM(acedonicae)*;
- L(e)g(ionis) VM(acedonicae)*
- L(egionis) VMa(acedonicae)*;
- Leg(ionis) VMa(edonicae)*;
- L(egionis) VM(acedonicae) p(iae)*
- L(egionis) VM(acedonicae) p(iae) f(idelis)*;
- L(egionis) VM(acedonicae) S(everiana)*;
- L(egionis) VM(acedonicae) Ant(oniniana)*;
- Legio(nis) V*.

Încercare de cronologie, după conținut (vezi în special cele cu supranumele imperiale *Antoniniana* și *Severiana*) și după contextul arheologic.

b) Reținem, de asemenea, cele două altare cu inscripții dedicate unul *Fortunae*, celălalt *Aesculapio et Hygiae, pro salute D(omini) n(ostris) Imp(eratoris) [--]* (numele martelat), de către un *praefectus alae I Bat(avorum) ∞ (milliariae) agens vice praef(ecti) leg(ionis)* (p. 313–318), probabil din timpul lui Gallienus, prezentate de Mihai Bărbulescu; vezi și Mihai Bărbulescu, *Inscripții din castrul legionar de la Potaissa – The Inscriptions of the Legionary Fortress at Potaissa*, București, 2012, p. 186–213, nr. 22–23, unde numele martelat întregit este cel al lui Gallienus (cazuri de martelări ale numelui acestui împărat: AÉ 1993, 914, Lusitania; AÉ, 2008, 1142–1143, Pannonia Inferior). Vezi și alte propuneri de cronologie: AÉ, 2012, 1215–1216 (numele martelat ar fi cel al lui *Aemilius Aemilianus*); ILD, II, 917–918 (numele martelat ar fi cel al uzurpatorului *Regalianus*).

2083. Ioan Piso, Adrian Ardeț, Călin Timoc, *Inscriptiones Daciae Romanae*. Appendix III. *Inscriptiones laterum museorum Banatus Temesiensis*, Cluj-Napoca, 2019.

Culegerea cuprinde ștampile tegulare păstrate în mai multe muzee și colecții: la Timișoara, în Muzeul Național al Banatului, Episcopia Romano-Catolică, Universitatea de Vest; Complexul Muzeal Arad; Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță, Caransebeș; Muzeul de Istorie Lugoj; Muzeul Regiunii Porților de Fier, Drobeta-Turnu Severin; două colecții locale (Muzeul Gornea; Liceul teoretic „Traian Lalescu”, Orșova). Alte piese se află la București, la Muzeul Național de Antichități – Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” și la Muzeul Național de Istorie a României, precum și la Cluj-Napoca – Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Unele piese se află și în afara țării – Gradski Museum din Vršac, Arheološki Muzej u Zagrebu, Mora Ferenc Muzeum din Szeged și Kunsthistorisches Museum din Viena.

Ștampilele prezentate sunt, în primul rând, militare (legiuni, trupe auxiliare), dar și ale unor producători particulari.

2084. Ovidiu Țentea, Britta Burkhardt, *Baths on the Frontiers of Roman Dacia – Băile de pe frontierele Daciei romane*, Cluj-Napoca, 2017, 72 p.

Prezentări succinte ale planului și funcționării acestui tip de edificiu militar; ar fi fost util să se consemneze și numele trupelor care au staționat în castelele de care erau pendinte aceste *thermae*.

*

2085. Radu Ardevan, *Heer und Gesellschaft in der römischen Siedlung von Schäßburg*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Wolfgang Spickermann (eds.), *Roman Army and Local Society in the Limes Provinces of the Roman Empire. Papers of an International Conference, Iași, June 4th–6th, 2018*, PHAROS 42, Rahden/Westf., 2019, p. 131–138.

Cercetările de la Sighișoara au identificat un important sit roman, datând din secolele II–III, pe malul stâng al râului Târnava Mare; de remarcat existența unui castru cu val de pământ (133 × 180 m; epoca Hadrian – Marcus Aurelius), pe lângă care s-a înfiripat un *vicus militaris* (voci sintetice: TIR L-35, p. 65–66; Nicolae Gudea, *Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, JRGZM 44, 1997, p. 106–107, nr. 102; vezi încă: IDR, III/4, p. 142–143 și epigrafele de la nr. 190–204). Materiale arheologice: ceramică (de reținut fragmente de amfore, *terra sigillata*, opaițe), monede etc.

Despre două dintre toponimele citate, reținem contribuția lui V.-I. Ciocîltan, *Semnificații istorice ale toponimului Sighișoara și ale hidronimului Târnava* (Alt-Schäsburg 2, 2009, p. 9–14), care face următoarele observații: 1) numele primei așezări medievale de la Sighișoara a fost maghiar, *Segesvár*, devenită mai apoi oraș săsesc, *Schässburg* (de aici observația justă: „Dacă strămoșii noștri ar fi pătruns în Transilvania abia la începutul veacului XIII, așadar după ce localitatea și numele ei deveniseră săsești, ei ar fi împrumutat neîndoielnic forma nouă, germană, nu pe cea veche, ungurească. Prin urmare, toponimul *Sighișoara* probează prezența unei populații românești pe teritoriul sau în preajma localității cu același nume în faza începuturilor ei din secolul XII”); 2) hidronimul *Târnava*, de origine slavă (derivat din sl. трън, *spin*), a fost tradus de secui *Kükülö*, de la care a fost preluat de sași în forma *Kokol* (cu observația: „În eventualitatea că românii ar fi sosit după ce forma ungurească ar fi înlocuit-o pe cea slavă, ei ar fi procedat aidoma sașilor, deoarece n-ar fi avut de ales. Faptul că ei au adoptat cuvântul slav în circulație până la venirea ungarilor îi situează în timp înainte de sosirea coloniștilor secui în regiune”).

2086. Mariana Balaci, *Despre populația de la Romula*, Banatica 29, 2019, p. 207–213.

Izvoarele cercetate sunt cele epigrafice, dar și arheologice (săpături în necropolele orașului, zona locuirii civile, monumentele de artă figurativă); concluzii privind originea etnică a populației (coloniști dardani, orientali, elemente thraco-dacice) și statutul juridico-social (cetățeni romani, peregrini).

2087. Doina Benea, Simona Regep, *Colonizări „anonime” în Dacia în timpul lui Traian*, Arheovest VI/1. *In memoriam Marian Gumă. Interdisciplinaritate în arheologie*, Szeged, 2018, p. 387–397.

Pentru majoritatea așezărilor romane (rurale) din Dacia, documentarea este aproape exclusiv arheologică. „Viața acestor comunități rămâne *anonimă*, ea nu este materializată pe piatră, monumente sau inscripții” (p. 394).

2088. Chiara Cenati, *Creare comunità: Le iscrizioni collettive dei pretoriani di origine danubiana a Roma*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Wolfgang Spickermann (eds.), *Roman Army and Local Society in the Limes Provinces of the Roman Empire. Papers of an International Conference, Iași, June 4th–6th, 2018*, PHAROS 42, Rahden/Westf., 2019, p. 187–204.

Autoarea analizează inscripțiile colective ale pretorienilor originari din provinciile dunărene, acordând atenție tipului de monument, tipului de inscripție și circumstanței în care au fost ridicate.

Cazurile la care se oprește privesc pe pretorienii originari din Thracia, dar mai cu seamă din Moesia, Pannonia și Dacia, ale căror armate (legiuni) sprijiniseră pe Septimiu Sever în ascensiunea sa spre puterea imperială; acestea au contribuit la reorganizarea efectivelor gărzii cu elemente devotate. Sunt analizate cu precădere două inscripții (*laterculi*), CIL, VI, 32624 (= IDRE, I, 39) și 32536 (= IDRE, II, 35), care fac referire și la pretorienii originari din Sarmizegetusa (pentru alte trimiteri, vezi IDRE, I, p. 227, indici). Autoarea remarcă gruparea acestora pe baze etnice, în cadrul cohortelor și chiar a centuriilor. În special, se remarcă înclinația tracilor de a se aduna în grupuri constituite pentru adorarea unor culte comune.

2089. Horațiu Cociș, *Some considerations on the brick and tile stamps from the frontier watchtowers of Dacia Porolissensis*, Arheovest VI/1. *In memoriam Marian Gumă. Interdisciplinaritate în arheologie*, Szeged, 2018, p. 399–415.

Autorul prezintă turnurile de pe frontiera Daciei Porolissensis, în care s-au identificat ștampile tegulare: la Cornul Sonului (com. Poieni, jud. Cluj, zona castrului de la Bologna), ștampila COR II IZ[- -], atribuită cohorței II Hispanorum; la Cetățea (com. Treznea, jud. Sălaj), fragment de ștampilă CO II [- -] (retrogradă), atribuită cohorței II Nerviana Pacensis Brittonum milliaria (trupă care staționa în castrul de la Buciumi); la Poiana Moigradului (com. Mirșid, jud. Sălaj), ștampilă *Leg(ionis) XIII G(eminae)*; la Cetate I (com. Gâlgău, jud. Sălaj), ștampilă *L(egionis) III G(allicae)*.

2090. Dan Dana, *A Hitherto Unrecognised Cornovian on a Roman Military Diploma (RMD I, 35)*, *Britannia* 48, 2017, p. 287–298.

Autorul corectează originea (etnonimul) posesorului diplomei de la Gherla din 22 iulie 133 (IDR, I, 11= AÉ, 1962, 255 = 1967, 390 = RMD, I, 35): CORNOV(ius) (din Țara Gallilor). Vezi și observația primilor editori ai diplomei, consemnată în IDR, I, p. 107: „Daicovicium Protase, Latomus (Bruxelles) XXIV, 1965, p. 322–329 susțin că literele PANNON au fost corectate de gravor în CORINON-, nume geografic în Britannia, de unde ar fi fost originar ostașul Sepenestus (adică din teritoriul de obârșie al unității sale militare, cohors I Britannica milliaria)”. De altfel, chiar în fotografia publicată în IDR se vede destul de clar, CORNOV(-).

2091. Mathias McCarty, Mariana Egri, Aurel Rustoiu, *Connected convenities in Roman Mythraism: Regional Webs from the Apulum Mithraeum III Project (Dacia)*, *Phoenix* 71, 3–4, 2017, p. 370–392.

Vezi și nr. următor.

2092. Mariana Egri, Mathias McCarty, Aurel Rustoiu, Constantin Inel, *A new Mithraic Community at Apulum (Alba Iulia, Romania)*, *ZPE* 205, 2018, p. 268–276.

Nouă versiune a inscripțiilor prezentate în CEPR, XXXVIII (2018), nr. 2912–2915.

2093. Carmen Fenechiu, *The verbs “to write” and “to read” in the inscriptions of Dacia*, *ActaMN* 56/I, 2019, p. 121–134.

Inscripțiile latine atestă folosirea următoarelor verbe exprimând competența de a scrie: *scribere, conscribere, describere, proscribere, subscribere* și *scire (litteras scire, în trei tăblițe cerate de la Alburnus Maior), legere*; vezi încă Ioan Piso *et alii, Lexicon epigraphicum Daciae*, Cluj-Napoca, 2018, s.v.

2094. Fábrián István, *Inscripții imperiale și votive din colecția Teleki-Gornești*, Arheovest VI/1. *In memoriam Marian Gumă. Interdisciplinaritate în arheologie*, Szeged, 2018, p. 431–438.

Autorul prezintă drama colecției (arheologie, etnografie) de la Gornești (jud. Mureș). Două inscripții, incluse în culegerea de inscripții IDR, III/4, 134–135, beneficiază și de imagini fotografice. În privința inscripției *Marti Aug(usto), Q. Caecilius Caecilianus, praefect(us) al(ae) posuit*, I.I. Russu remarca pe plintă un *M* (confirmat după fotografie și de Fábrián István), care s-ar putea completa [*ara*]m, poate cu ligaturile *A+R* și *A+M*. Trupa menționată era *ala I Bosporanorum*, bine atestată la Cristești (despre aceasta: Constantin C. Petolescu, *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, București, 2002, p. 65–66).

2095. Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, *Salt exploitations in Roman Dacia, Modern sources and new archaeological surveys*, ActaMN 56/I, 2019, p. 135–145.

Autorul prezintă informațiile din secolul XVIII referitoare la exploatările de sare din Dacia romană, precum și propriile cercetări arheologice de teren în zonele exploatărilor de sare din Dacia. Vezi și nr. următor.

2096. Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, *Salt exploitation in Roman Dacia. A larger overview*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Wolfgang Spickermann (eds.), *Roman Army and Local Society in the Limes Provinces of the Roman Empire. Papers of an International Conference, Iași, June 4th–6th, 2018*, PHAROS 42, Rahden/Westf., 2019, p. 163–186.

Cu apel și la sursele epigrafice.

2097. Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Andrei Asăndulesei, *Roman Army and Salt exploitation in Dacia*, JAHA 6, 3, 2019, p. 27–48.

Autorii studiază legăturile dintre resursele de sare, exploatarea sării și armata romană în Dacia. Sarea era importantă nu numai pentru trupe (hrană – nutriție și conservare, prelucrarea pieilor, alimentarea cailor și a altor animale), ci și pentru populația civilă, pentru distribuirea ei în restul provinciei.

Vezi și studiile de la nr. 2095–2096.

2098. Eduard Nemeth, *Pannonia and Trajan's Dacian Wars*, în Gergő István Farkas, Réka Neményi, Máté Szabó (eds.), *VISY 75. Artificem commendet opus. Studia in honorem Zsolt Vissy*, Pécs, 2019, p. 370–379.

2099. Sorin Nemeti, *Toponyms in inscriptions from Dacia (I)*, ActaMN 56/I, 2019, p. 109–120.

Autorul își bazează demersul pe trei monumente epigrafice:

1. Inscripție aflată altădată în colecția strânsă la castelul de la Dorstadt (com. Doștat, jud. Alba); acum la Muzeul din Aiud; CIL, III, 7728 (= 12555 = IDR, III/4, 30).

S. Nemeti face unele observații asupra inscripției, însă doar pe baza desenului publicat de I.I. Russu (IDR, III/4, fig. 15); nu își însoțește observațiile pe baza unei fotografii (cea reprodusă tipografic în IDR citat este greu utilizabilă). Personajul *P[(ublius) Ael(ius) Art]emidorus* (după Nemeti, era un *Flavius*) era *dec(urio)*, probabil al unei colonii, Ulpia Traiana sau, mai degrabă, Apulum. În r. 4/5, în loc de *sacerdos creatus a Palm[ysre]/nis* (reconstituirea *ethnicon*-ului este considerată de autor „bizare”), propune APAL[-]NIS, cu ligatura *A+P*, în care presupune un toponim necunoscut (bizar). Ca simplă ipoteză, construcția respectivă ar putea fi *ab al[um]nis*, iar în loc de *adve[n]/tor*, poate *adau[c]/tor* (L. Quicherat, A. Daveluy, *Dictionnaire Latin-Français*⁵, Paris [f.a.]: „celui qui augmente”), care se potrivește cu urmarea (r. 6) *huius templi*. S-ar părea că singurul toponim menționat de această inscripție este în r. 5, *d(omo)* sau *do(mo) Macedoniae*.

2. Următoarea inscripție este de la Potaissa, pe care am cunoscut-o doar din publicațiile lui István Téglás și A. Kerényi, de unde am reprodus-o în ILD, I, 513; catalogul monumentelor de la Potaissa (Maria Jude, Constantin Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de Istorie Turda*, Cluj, 1972), publicație la care nu am avut atunci acces, am cunoscut-o doar din cartea lui Mihai Bărbulescu, *Arta romană la Potaissa*, București – Cluj-Napoca, 2015, p. 279, nr. 34 (dar afirmația de la p. 113: „Only C.C. Petolescu saw a possible name in line 3-4, with question mark, *ITTV / IVN (?) pos(uit)*” este incorectă).

Autorul propune o descifrare inedită a ultimului rând al inscripției: *K I Ø V G I* (pentru forma literei *K*, vezi spre exemplu IDR, III/1, nr. 109). Lectura propusă, *k(astello) Isugi*, este posibilă; antroponimul identificat ar fi de origine celtică (celții din nordul Daciei sau cei din zona Singidunum; sau poate persoana venită chiar de mai departe?).

Castellum este diminutiv de la *castra*; Vegetius, III, 8: *a castris diminutivo vocabulo sunt nuncupata castella*. Pentru așezările civile, denumite *castella*; vezi și Isidorus, *Etymologiae*, XV, 2, 11: *vici et castella et pagi sunt, quae nulla dignitate civitatis ornantur*.

Pe lângă exemplele din epigrafiile Daciei (Constantin Daicoviciu, *Les „castella Dalmatarum” de la Dacie. Un aspect de la colonisation et de la romanisation de la Dacie*, Dacia N.S. 1, 1957, p. 259–266; referințe epigrafice suplimentare: Ioan Piso *et alii*, *Lexicon epigraphicum Daciae*, Cluj-Napoca, 2016, p. 92, s.v. *castellum*), menționăm mai întâi o inscripție din Aquileia referitoare la un *castellum Abrittanorum* din Moesia Inferior (CIL, V, 942 = ILS, 2670), care a beneficiat de un studiu amplu al lui Florian Matei-Popescu, *Castellum Abrittanorum*, în SAA 16, 2010, p. 61–67 (vezi și AÉ, 2010, 1420). Autorul citat mai consemnează o altă inscripție, tot din Aquileia, care menționează un personaj *natus in castello Dardano* (probabil din Moesia Superior) [*defunc]tus Aquilaeia* (Giovanni Brusin, *Inscriptiones Aquileiae* III, Udine, 1993, nr. 3503). Tot din Moesia Superior se mai poate cita o inscripție din Muntenegru, unde apare un *k(astellum) Salthua* (ILS, 9412; vezi TIR, K-34, p. 68). În provinciile dunărene, mai sunt și alte câteva atestări: o inscripție funerară de la Roma menționează un pretorian *oriundus ex provincia Panno(nia) Inferiore, natus castello Vixillo* (ILS, 9412; vezi TIR, K-34, p. 68); pe un stâlp miliar din Dalmatia apare un *castellum Daesitiatum* (CIL, III, 5201 = 10159); în Raetia, un veteran din *ala Aetectorigiana*, după 32 de ani de serviciu (*stipendis emeritis XXXII aere inciso*), a fost rechemat în serviciu: *evocatu[s] gesatorum DC Raetorum castello Ireavio* (CIL, XIII, 1041). Cu acest termen sunt desemnate așezările montane din Noricum de către Vergilius (*Georgica*, 3, p. 474–475): *Tum sciat, aeries Alpīs et Norica si quis castella in tumulis...*; în această provincie se cunoaște un *Castellum Boiodurum* (CIL, XIII, 1041 = AE, 1888, 51 = ILS, 253; vezi Patrick Le Roux, *Th. Mommsen*

et C. Iulius Macer (CIL, XIII, 1041), Pallas (hors-série), *Mélanges offerts à Monsieur Michel Labrousse*, 1986, p. 119–135). Dar *castellum*, ca tip de așezare, mai este atestat în provinciile occidentale (vezi Patrick Le Roux, *La toge et les armes. Rome entre Méditerranée et Océan*, Rennes, 2011, p. 18–119, 124, 138, 586), Africa (Samir Aounallah, *Pagus, castellum et civitas. Études d'épigraphie et d'histoire sur le village et la cité en Afrique romaine*, Bordeaux, 2010) și chiar în Italia (Joseph Wilhelm Kubitschek, *RE*, III, col. 1754–176; *Dizionario epigrafico* II/1, 189 (1961), p. 129–131). V. *infra*, nr. 2107.

3. O a treia inscripție care face referire la un toponim iarăși enigmatic este atestată la Jebucu (pentru care trimit la studiul lui Ioan Piso, v. *infra*, nr. 2133).

2100. Ana Odochiciuc, *Initiative édilitaire privée des militaires dans les provinces Dacie et Mésie Inférieure*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Wolfgang Spickermann (eds.), *Roman Army and Local Society in the Limes Provinces of the Roman Empire. Papers of an International Conference, Iași, June 4th–6th, 2018*, PHAROS 42, Rahden/Westf., 2019, p. 35–46.

Subiect dezvoltat pe baza informațiilor epigrafice din Dacia (de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Apulum, Potaissa, Tibiscum, dar și din situri mai mărunte, precum cele de la Cășea și Ilișua) și îndeosebi din Moesia Inferior (Appiaria, Arrubium, Montana, Nicopolis ad Istrum, Novae) (vezi și nr. următor).

2101. Ana Odochiciuc, *Private Initiative and Building of Public Worship in Roman Dacia*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba (ed.), *Limes, Economy and Society in the Lower Danubian Roman Provinces*, Colloquia Antiqua 25, Leuven – Paris – Bristol, 2019, p. 159–171 (vezi și nr. precedent).

2102. Atalia Onițiu, *Viața spirituală din Banatul roman în perioada secolelor II–III p.Chr.*, *Banatica* 29, 2019, p. 215–245.

Studiu amplu asupra vieții religioase (culte, temple, adoranți), pe baza descoperirilor epigrafice și arheologice.

2103. Coriolan Horațiu Opreanu, *The Garrison of the Roman Fort at Porolissum, (Dacia). The Analysis of the Tile-Stamps*, *Open Archaeology* 4, 2018, p. 365–372.

Studiul ia în considerație cercetările mai vechi (datele epigrafice), precum și propriile săpături efectuate la Porolissum. Autorul stabilește cronologia ștampilelor pe țiglă, demonstrând că trei unități au construit clădirea comandamentului și porțile castrului (coh. III, L VII GF, L III G), pe timpul lui Hadrian sau Antoninus Pius. Garnizoana permanentă a castrului a fost compusă, în secolul al II-lea, de două unități auxiliare de infanterie, *cohors I Brittonum* și *cohors V Lingonum*, unde sunt atestate pe timpul lui Caracalla (trupa de lingoni este atestată și mai târziu; într-o inscripție poartă supranumele imperial *[[Philippiana]]*: AÉ, 1944, 55 = ILD, I, 668). Altă trupă, *numerus Palmyrenorum*, a fost probabil așezat în castrul mai mic, situat la 500 m depărtare, pe dealul Citera (în secolul al III-lea, acest castru a fost dezafectat, iar *numerus* a fost mutat în castrul mare de pe Pomet).

Dar, pe timpul lui Gordian al III-lea, la Porolissum este atestată încă o trupă: *coh(ors) III Camp(estrus)* (AÉ, 2001, 1707 = ILD, I, 683).

2104. Coriolan Horațiu Opreanu, *A possible new auxiliary unit identification at Porolissum?*, JAHA 6, 4, 2019, p. 63–70.

Pentru ștampilele discutate, a se vedea mai recent: Ioan Piso, Dan Deac, *Inscriptiones Daciae Romanae. Appendix I. Inscriptiones laterum Musei Zilahensis*, Cluj-Napoca, 2016, p. 240–247 (LXI, 1–8: CHSIJ2; LXII, 1–8: CHSIJ2; LXIII, 1–2: [C]HSIJ2, CHS[IJ2]2; LXIV, 1–2: [CHS]IJ2, [C]HSIJ2; LXV, 1–2: [C]HSIJ2; LXVI, 1–4 CHS2; LXVII: [-]2); Ioan Piso, Felix Marcu, *Inscriptiones Daciae Romanae. Appendix II. Inscriptiones laterum Musei Napocensis*, Cluj-Napoca, 2016, p. 165–168 (CXLV 1–2: CHSIJ2; CXLVI, 1–2: CHSIJ2; CXLVII, 1–2). Pentru o propunere de identificare a acestor ștampile, a se vedea: Ovidiu Țentea, *Cohors I Ituraeorum sagittariorum equitata milliaria*, în Ligia Ruscu, Carmen Ciongradi, Radu Ardevan, Cristian Roman, Cristian Găzdac (eds.), *Orbis antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis*, Cluj-Napoca, 2014, p. 806–815.

Coriolan Horațiu Opreanu redeschide fișierul acestor enigmatice ștampile tegulare descoperite în castele romane de la Porolissum și Romita, înclinând, după ezitări, spre o *cohors I sagittariorum milliaria*, atestată prima dată la Tibiscum, în Dacia Superior, din anul 165. Această trupă ar fi activat în nordul Daciei în epoca Hadrian – Antoninus Pius, împreună cu detașamente din legiunile VII Gemina Felix și III Gallica, precum și, iarăși enigmatică, *cohors III*.

2105. Radu Ota, *A votive altar discovered in the legionary camp of Apulum*, JAHA 4, 4, 2017, p. 72–78.

Inscripția este deja prezentată în CEpR, XXXVIII (2018), nr. 2011, după versiunea românească a acestui articol: Radu Ota, Cristian Titus Florescu, *Un altar votiv descoperit în castrul legionar de la Apulum*, Apulum 54, 2017, p. 329–339, pl. 3 (desen; fotografia obscură).

2106. Constantin C. Petolescu, *Numele Traianus în onomastica romană*, Oltenia 26, 2010, p. 132–140.

Documentarea eminent epigrafică, din Antichitate până în Evul Mediu.

2107. Constantin C. Petolescu, *Epigrafe și etimologie: despre originea cuvântului cătun în limba română*, Argesis 28, 2019, p. 9–16.

Pornind de la termenul *castellum*, care, în provinciile dunărene (în sursele epigrafice), dar și în provinciile occidentale și în Africa de Nord, desemnează o așezare din zona montană (v. discuția de la nr. 2099), autorul propune etimologia: *castellum* – (*ad*) *castellanos* > *castellan(-)* > *castlan(-)* > *catlan(-)* > *caton(-)* > *catun* > *cătun*.

2108. Ioan Piso, *Traianus Decius und die Provinz Dakien*, în Margret Nollé, Peter M. Rothenhöfer, Gisela Schmied-Kowarzik, Hertha Schwarz, Hans Christoph von Mosch (eds.), *Panegyrikoi Logoi. Festschrift für Johannes Nollé zum 65. Geburtstag*, Bonn, 2019, p. 53–61.

Articolul tratează patru probleme principale, rezumate în subtitluri: *Der Regierungsanfang von Decius und das Cognomen Traianus* (pentru popularitatea acestui nume în zona balcanică, vezi articolul citat *supra*, la nr. 2106); *Der Krieg um Dakien*; *Dacicus maximus*; *Die Folgen des Krieges*.

2109. Rada Varga, *Where are the Dacians? Overview of the Attestation in the Roman Province of Dacia*, în Inga Głuszek, Jakub Mosiejczyk (eds.), *Barbarzyńcy w oczach starożytnych Greków i Rzymian (Barbarians as seen by ancient Greeks and Romans)*, Speculum 2, Toruń, 2017, p. 114–126.

Autoarea se întreabă: unde sunt dacii? În această privință, împărtășește părerea că populația dacă nu a fost nimicită complet în cursul războiului dacic al lui Traian; argumentele sunt de ordin onomastic (dar și arheologic).

2110. Rada Varga, *A Quantitative Approach on Latin Occupational Epigraphy*, JAHA 6, 4, 2019, p. 78–109.

Articolul este o cercetare cantitativă, pornind de la un catalog (691 persoane din Occidentul latin, care au profesia consemnată explicit pe un monument de piatră). Persoanele investigate sunt profesioniști independenți, care nu au legătură directă cu administrația de stat sau cu armata.

2111. Rada Varga, Annamária-Izabella Pázsint, *The Reflection on Personal and Collective Tragedies in Ancient Sources. 1. Personal Tragedies in Roman Epigraphy*, JAHA 5, 4, 2018, p. 22–31.

2112. Rada Varga, Annamária-Izabella Pázsint, *The Reflection on Personal and Collective Tragedies in Ancient Sources. 2. Collective Tragedies in Roman Epigraphy*, JAHA 6,3, 2019, p. 49–58.

Prima parte a studiului a luat în considerare tragediile individuale (moartea survenită de mâna latronilor sau a piraților). Partea a doua privește „tragedii colective” – evenimente care au atins un sector mai larg al populației, în special în urma atacurilor barbare sau a războaielor –, care au condus la acte de violență la scară largă și au lăsat urme epigrafice referitoare la tragedii colective.

Inscripții recent descoperite sau revizuite

(nr. 2113–2141)

2113–2114. Dan Dana, *Deux diplômes militaires fragmentaires du territoire de Drobeta*, Banatica 29, 2019, p. 159–168.

Se păstrează la Muzeul Regiunii Porților de Fier din Drobeta-Turnu Severin.

2113. Izvoarele (com. Gruia, jud. Mehedinți). Fragment de diplomă militară (*tabella I*), 3,1 × 2,9 cm, descoperit în anul 2007 pe plaja Dunării (km fluvial 860,5), în zona unde s-a săpat și identificat basilica creștină.

Mențiune: I. Stîngă, 86. *Izvoarele, com Gruia, jud. Mehedinți*, în *CCA. Campania 2007*, București, 2008, p. 171; publicare: Dan Dana, *Deux diplômes militaires fragmentaires du territoire de Drobeta*, Banatica 29, 2019, p. 159–162.

Extrinsecus

[IMP CA]ESAR DIVI N[ERVAE F NERVA TRAIANVS AVGVSTVS]
[GERMA]NICVS [PONTIFEX MAXIMVS TRIBVNIC]

[POTES]T II[- COS P P]
[EQVITIBVS ET PED]IT[IBVS]

Intus:

EQ[VITIBVS ET PEDITIBVS QVI MILITANT IN ALIS TRI-]
BVS [ET COHORTIBVS VIGINTI ET VNA QVAE APPEL-]
LANT[VR PRAETORIA ET I CLAVDIA]
NOVA [ET II PANNONIORVM ET etc.]

„Il s’agit vraisemblablement d’une copie d’une constitution pour l’armée de la Mésie Supérieure, arrivée en Dacie avec son possesseur qui avait participé à la conquête du royaume nord-danubien” (p. 161).

2114. Gârla Mare (jud. Mehedinți). Fragment de diplomă militară (*tabella I*) descoperit în cursul săpăturilor din așezarea civilă, km fluvial 840; dimensiuni: 2,6 × 3,3 cm.

Ion Stîngă, *Villa rustica de la Gârla Mare. Studiu monografic*, Craiova, 2005, p. 97, pl. VI/3 (desene, ambele fețe) și XLVI/4 (desen, cu propunere de reconstituire parțială: Radu Ardevan); CEpR XXV (2005), 1110 (= ILD, II, 825); AÉ, 2005, 1304; „încercare de revizuire”: Dan Dana, *Deux diplômes militaires fragmentaires du territoire de Drobeta*, Banatica 29, 2019, p. 162–165.

Extrinsecus

[DESCRIPTVM ET RECOGN]IT[VM EX TABVLA]
[AENEA QVAE FIXA EST RO]MAE [IN MVRO POST]
[TEMPLVM DIVI AV]G AD M[INERVAM]

Intus:

[- - - - - ET]+CA
[- - - - - ET]ICA ET
[- - - - - ET]+NO
[RVM? - - - - -]

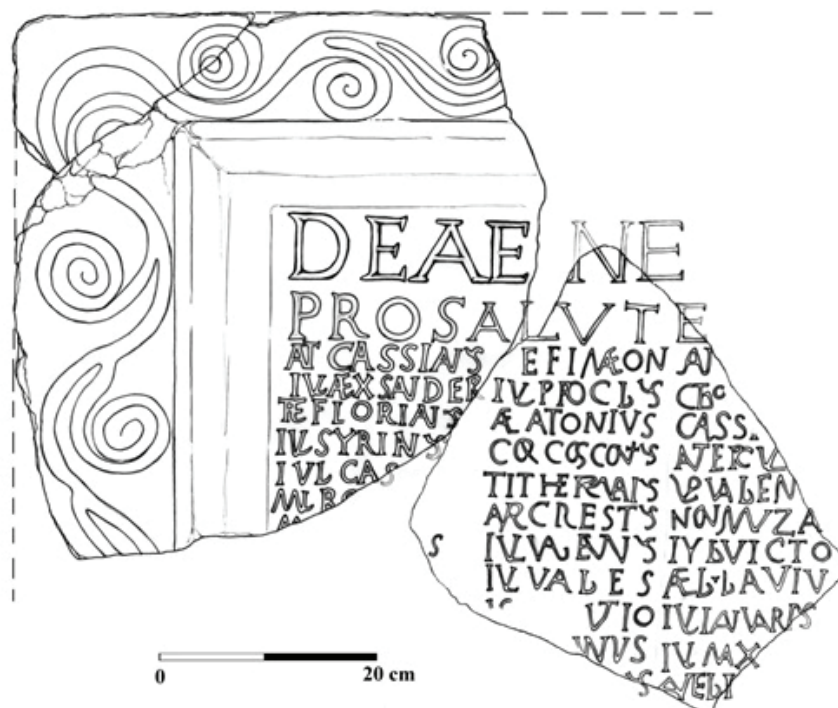
Cele două fragmente pot, eventual, atesta stabilirea la Gârla Mare a unor veterani (din armata Moesiei Inferior sau Moesiei Superior?), unde au putut dezvolta exploatarea agricolă (*villa rustica*) explorată de Ion Stîngă.

2115. Cioroiul Nou (jud. Dolj). Fragment de lespede de gresie nisipoasă („sângă”) descoperit în anul 2018, cu prilejul arăturilor; dimensiuni: 0,32 × 0,30 × 0,125 m. Un alt fragment, din aceeași rocă, a fost descoperit în anul 2019, tot în timpul arăturilor (pe valul de pământ interior de pe latura de vest a fortificației); 0,40 × 0,40 × 0,15 m; s-a constatat că se îmbină cu fragmentul descoperit în anul precedent. Inscripția este cuprinsă într-un cadru profilat, iar plinta (fragmentul din stânga) este ornată cu un fel de vrej cu volute. Numeroase ligaturi (vezi desenul); remarcăm doar forma literei V în ligatură cu S (litera finală). Muzeul Olteniei, Craiova.

Dorel Bondoc, *O nouă inscripție de la Cioroiu Nou*, Oltenia 26, 2010, p. 124–131, fig. 1 (foto, fragmentele descoperite în 2018: colțul stâng superior al lepezii, precum și lista cu numele din dreapta inscripției – vezi desenul reconstituire), fig. 2 (foto; partea stângă a lepezii), fig. 3 (reconstituirea grafică a inscripției; vezi mai departe).

Alte fragmente, care completează esențial inscripția, au apărut în cursul săpăturilor din august 2020 (informație Dorel Bondoc).

DEAE N[EMESI ---]		
PRO SALVTE -----		
ANT(onius) CASSIANVS -----EFIMEON		ANT(tonius) -----
IVL(IVS) ALEXSANDER	IVL(IVS) PROC(u)LVS	CTSO -----
5 TRE(verus) FLORIANVS	AEL(IVS) A(n)TONIVS	CASSI -----
IVL(IVS) SYRIANVS	COR COSCONTIVS	ANT(onius) ERCVL(anus)
IVL(IVS) CAS(sius)	TIT(us) HERMAIVS	VLP(IVS) VALEN(s)
MVL BO ----	AVR(elius) C(h)RESTVS	NON(IVS) MVZA---
M -----	IVL(IVS) VALENTINVS	IVL(IVS) VICTO(r)
10	IVL(IVS) VALE(N)S	AEL(IVS) LAVIV(s)
	IO-- ---- VTIO	IVL(IVS) IANVAR
	---- ---- ANVS	IVL(IVS) MAX(imus)
	---- ---- VS	AV(r)ELI[us]

Transcrierea autorului. Câteva ameliorări col. I, r. 5 *Tre(bius, -bellius, -bonius)*, r. 8 *Me(vius?)*; col. II, r. 7 *Tit(IVS)*; col. III, r. 11 *Ianuariu(s)*.

Probabil lista unui colegiu religios, ceea ce presupune existența unui templu, pe lângă un amfiteatru.

2116. Călin Timoc, Emil Ječzmienowski, *Noi cărămizi șampilate descoperite în latura estică a castrului roman de la Pojejena (jud. Caraș-Severin)*, Banatica 29, 2019, p. 169–177.

În cursul cercetărilor preliminare (de suprafață) și mai cu seamă a săpăturilor din castru (despre situarea acestuia, vezi informațiile din introducerea la Pojejena din IDR, III/1, p. 39), în special din anul 2019, a apărut un număr important de ștampile tegulare ale legiunilor VII Claudia și III Flavia Felix; publicare îngrijită, cu fotografii și desene:

A–E) ștampile de tipul *Leg(ionis) VII Cl(audiae)*, conservare diferită. De reținut observația de la ștampila *D* (p. 172), în legătură cu lectura de până acum *Leg(ionis) VII Cl(audiae) C(uppis)* (vezi în ultimele ediții: IGLR, 427; IDR, III/1, 22–22 a): „litera” finală *C* este de fapt ansa din dreapta a chenarului, deci trebuie eliminată prezența toponimului *Cuppae* (la ablativ). Vezi, în acest sens, și IDR, Appendix III, p. 53–57 XXXVI/1–5, p. 58 XXXVI/14 și p. 59 XXXVI/15.

F–H) ștampile *Leg(ionis) III Fl(aviae) F(elicis)*; epitetul *f(elix)* asigură datarea pe timpul domniei lui Traian, când legiunea staționa încă în Dacia. Prin urmare, putem presupune că echipe din ambele legiuni au luat parte la lucrările de ridicare a castrului de la Pojejena, poate în intervalul dintre cele două *expeditiones* dacice ale lui Traian.

I) În afară de acestea, a mai apărut o ștampilă a unei trupe auxiliare, [*Coh(ortis) V Gal(lorum)*], cunoscută deja la Pojejena (IDR, III/1, 23); de aici provin și două inscripții votive, puse de doi prefecti ai cohortei (IDR, III/1, 10–11). Această trupă este diferită de omonima sa din Moesia Superior (Constantin C. Petolescu, *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, București, 2002, p. 107–109, nr. 42).

De la Pojejena provin și alte monumente: patru fragmente de basoreliefuli mithraice (IDR, III/1, 12–15; trei dintre ele cu inscripție), precum și cinci monumente funerare, care atestă constituirea unor comunități umane pe lângă castru; din păcate, acestea nu prezintă elemente de datare sigure. Dimpotrivă, diplomele militare atestă prezența cohortei V Gallorum în Dacia (în mai multe cazuri cu apelativul geografic *Dacica*) cel puțin până în anul 179 (vezi prezentarea discuțiilor: IDR, Appendix III, p. 95–97, cu notele lui Ioan Piso). Este, astfel, lipsită de temei părerea care susține că linia defensivă din vestul Banatului (Lederata – Tibiscum) a fost abandonată de către împăratul Hadrian.

2117 (= IDR, III, 3, 269a). **Grădiștea Muncelului** (*Sarmizegetusa Regia*). Observații asupra blocului de calcar care prezintă, într-o *tabula ansata*, o inscripție, ale cărei litere imită armele dacice; dimensiuni: cca 52 × 110 cm. Sub *tabula ansata*, două capete umane. Cunoscut și reproduș (desen) de mai mulți anticari; partea dreaptă se păstrează la Muzeul din Deva.

Aurora Peșan, *Date noi cu privire la inscripția „cu arme” de la Sarmizegetusa Regia*, în S. Forțiu, C. Oprean, A. Cîntar, S. Regep (eds.), *Arheovest V/2, In honorem Doina Benea. Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie. Timișoara, 25 noiembrie 2017*, Szeged, 2017, p. 981–999, cu foto și desene.

Leg(ionis) III Fl(aviae) F(elicis).

Prezența acestui bloc în zidul de la *Sarmizegetusa Regia* se explică prin faptul că un detașament din *Legio III Flavia Felix* făcea parte din vexilația care s-a instalat, în 102, în vechea fortificație reparată și reamenajată.

2118. Paul Pupeză, Viorica Crișan, *Dacian graffiti from Covasna – Cetatea Zânelor*, ActaMN 56/I, 2019, p. 37–49.

Șase graffiti descoperiți în situl de la Covasna – *Cetatea Zânelor*, din perioada Regatului dac. Două semne au fost făcute înainte de ardere, celelalte patru fiind incizate după ardere, pe

fragmente de vase de calitate bună. Grafitul de la nr. 5 este considerat o tamga, cel de la nr. 6 pare a fi un rest de scris cursiv.

2119. VLPIA TRAIANA SARMIZEGETVSA. Coriolan Horațiu Opreanu, *Relationship of temples of Deus Invictus Serapis at Sarmizegetusa and of Apollo at Tibiscum with Emperor Caracalla*, Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia 61, 1, 2016, p. 84–85; foto, desen.

O inscripție fragmentară de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (IDR, III/2, 227; reconstituită parțial cu ajutorul a două fragmente care se îmbină, CIL, III, 7920 + CIL, III, 7958) a beneficiat, cu ajutorul altor două fragmente ratașabile la cele anterioare, de o ameliorare esențială de lectură: vezi Ioan Piso, *Inschriften von Prokuratoren aus Sarmizegetusa (II)*, ZPE 120, 1998, p. 255–257, nr. 1 (= AÉ, 1998, 1088); vezi fotografia și desenul, p. 256):

INVICTO·DEO·SER·API·DI
 EFISI·DI·FRUGIFERAE·PRO·SALUTE
 ATQVE·IN·COLVMITATE·IMP·CAS
 MA·VREL·ANTONINI·PII·FELICIS
 AVGPART·MAX·P· BRIT·MAX·
 AVGP

[Invicto Deo Sera]pidi
 et Is[idi frugi]ferae pro salute
 atque incolumitate Imp(eratoris) Caes(aris)
 M(arci) [A]jrel(ii) Antonini [P]ii Felicis
 5 [Aug(usti)] Part(hici) max(im) [- - -] Britt(anici) max(im)
 [- - - - - A]jug(?usti) [...]
 [- - - - -]

În r. 6–7, IDR, III/2, 227 completează: [et Iuliae Domnae A]jug(ustae) m[atris] / Aug(usti) et castrorum etc.

Tot de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa mai provin două dedicații pentru zeul egiptean: *Invicto deo Serapidi M. Lucceius Felix proc(urator) Aug(usti) n(ostri)* (AÉ, 1998, 1096, pe

timpul lui Severus Alexander); *[I]nvicto Deo Serapidi, Caesidius Respectus proc(urator) Aug(usti) n(ostri) et Apronilla eius* (IDR, III/2, 331; sub Gordian al III-lea).

Coriolan Horațiu Opreanu preferă în r. 1: *[Deo inuicto Sera]pidi*; vezi totuși AÉ, 1998, 1096 (= ILD, I, 273): *Invicto deo Serapidi*. Autorul propune și o datare mai exactă a inscripției, în anul 213. Astfel, în r. 5, între *Part(hici) max(imi)* și *Britt(anici) max(imi)*, reconstituie *p[ontif(icis) max(imi)]*; în această ordine figurează în trei inscripții de la Porolissum (referitoare la lucrări de construcție) din anul 213: ILD, I, 659 (=AÉ, 1957, 230), 660 (=AÉ, 1944, 51), 661 (=AÉ, 1958, 231 = 1979, 492). De asemenea, în r. 6/7 completează titulatura lui Caracalla: *[trib(uniciae) potes(tatis) XVI, imp(eratoris) II, co(n)s(ulis) III, p(atris) p(atriciae), pro | co(n)s(ulis), et | Iuliae Piae Aug(ustae) matris castrorum | ac patriae templum ? ---] | ----- |*

În ceea ce privește călătoria lui Caracalla la Dunăre în 213, în timp ce se îndrepta spre Orient (Scriptores Historiae Augustae, Antoninus Caracalla, 5,4: *dein ad Orientem profectionem parans, omisso itinere, in Daciam resedit*), autorul ajunge la concluzia că împăratul nu a avut timp suficient pentru a traversa Dacia până la Porolissum (între 8 octombrie, când s-a încheiat *expeditio Germanica*, și 17 decembrie 213, când era deja la Nicomedia). Singura călătorie acceptabilă ar fi că împăratul a ajuns doar la Drobeta și, eventual, la Tibiscum; numeroasele inscripții care i s-au închinat în Dacia nu sunt un argument pentru o călătorie de proporții a împăratului în Dacia.

În ceea ce mă privește, am considerat, dimpotrivă, că vizita împăratului în Dacia a avut urmări importante pentru organizarea sistemului defensiv al Daciei și Moesiei Inferioare (*Dacia. Un mileniu de istorie*², București, 2014, p. 197–199).

2120. VLPIA TRAIANA SARMIZEGETVSA. Placă (basorelief) de marmură reprezentând pe Hekate *triformis*, descoperită într-o biserică calvină din Cluj-Napoca (icoana cuprinsă într-o cutie de lemn). Piesa era cunoscută încă din anul 1912, când fusese văzută de Belá Jánó la primarul din Grădiște, dar i se pierduse între timp urma. Dimensiuni: 45 × 30 × 2 cm. Pe cadrul inferior se află o inscripție pe două rânduri, cu litere înalte.

Belá Jánó, *Római emlékek Hunyadvármegyében*, ArchÉrt 32, 1912, p. 52; Gábor Finály, *Archäologische Funde im Jahre 1911 – Ungarn*, AA 1912, 531; IDR, III/2, 365; revizuire: Ioan Piso, Csaba Szabó, *Die Gotin Hekate in Sarmizegetusa*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba (ed.), *Limes, Economy and Society in the Lower Danubian Roman Provinces*, Colloquia Antiqua 25, Leuven – Paris – Bristol, 2019, p. 149–157.

Finály propunea lectura:

HILAREVOCATA DEPPIAGI
DEEXVOTOPOSVIT

Ioan Piso și Csaba Szabo dau un desen al inscripției (*supra*) și propun următoarea lectură:

Fl(av)ia Revocata de(ae) p(raesentissimae) placid(a)e ex voto posuit.

Deși gentiliciul dedicantei ni se pare suficient de convingător, ne întrebăm dacă prima literă (*F*) nu ar fi un *E* (vezi *DE* în același rând); în acest caz, am putea citi *Elia* < *Aelia*.

În continuare, autorii citați se opresc asupra epitetului divinității: *Dea Placida* (p. 145–148); acesta mai este cunoscut din alte șapte inscripții, trei din Dacia Inferior și patru din Moesia Inferior.

De asemenea, articolul analizează conexiunile care pot exista la Sarmizegetusa între cultul zeitelor Hecate (atestată prin IDR, III / 2, 220) și Cora (= Persefone) (AÉ, 1983, 840); în final, analizează un relief foarte curios (IDR, III / 2, 347) reprezentând o combinație între un câine și o zeiță, de fapt o ipostază a Hecatei.

2121 (= CEpR, XXXVIII (2018), 1973). **TIBISCVM**. Doina Benea, *Unele observații privind Numeri Maurorum din provincia Dacia*, Sargetia 45 (S.N. 9), 2018, p. 61–85.

Propuneri de lectură pentru câteva ștampile tegulare:

– p. 66, nota 35: propune citirea ștampilei tegulare MID, apărută la Tibiscum (în număr mare: IDR, III/1, 263) și Apulum (IDR, III/6, 295; IDR, Appendix III, p. 169–217, CXIII, 1–259), *M(auretani, -auri) I(uniores) D(aciae)* (aceeași lectură: Nicolae Gostar, *Unitățile militare din castrul roman de la Tibiscum*, ActaMN 5, 1968, p. 473–474);

– ștampila MIT de la Tibiscum (IDR, Appendix III, p. 219, CXV, 1) o citește *M(auretani) I(uniores) T(ibiscenses)* și o datează în secolul al II-lea;

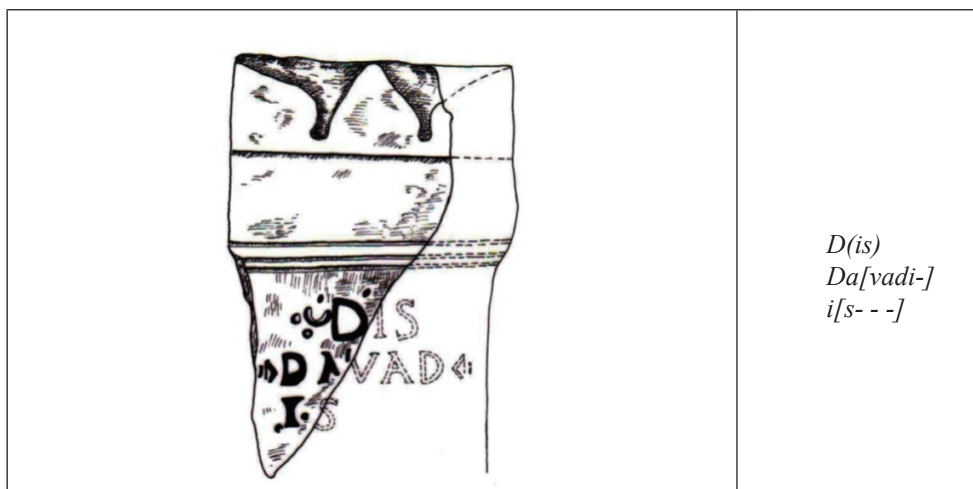
– ștampila AIM de la Tibiscum (IDR, III/1, 258; IDR, Appendix III, p. 217–218, CXIV, 1–4) o citește *a(la) I M(aurorum)* și crede că este aceeași unitate cu cea de mai sus, reorganizată ca o *ala*, după mijlocul secolului al III-lea.

Că maurii de la Tibiscum erau călăreți, poate fi admis prin comparație cu Columna Traiana (scena LXIV = 49:51), unde maurii lui Lusius Quietus apar călări; tot călăreți erau probabil maurii din castrul de la Răcari (CIL, XVI, 144 = IDR, I, 29), precum și cei de la Sânpaul, com. Mărtiniș, jud. Harghita (IDR, III/4, 254; în aceeași comună, la Rareș, o inscripție funerară menționează un *dec(urio)*, poate comandantul unei *turma* de cavalerie). Dar datarea către mijlocul secolului al III-lea nu este acceptabilă; vezi în această privință cele ce am scris, în legătură cu *numeri* de cavalerie, în seria precedentă a acestei cronici: CEpR XXXVIII (2018).

Autoarea consideră că maurii deveniți *Aelii* (vezi IDR, III/1, 156) au primit cetățenia de la Antoninus Pius.

2122. ALVRNVS MAIOR. Fragment de altar descoperit în cursul săpăturilor din punctul Hăbad. Nu se indică dimensiunile, dar Radu Ardevan apreciază că lățimea câmpului inscripției era de 31 cm. În r. 1, singura literă păstrată este înaltă de 4,9 cm, iar cele din r. 2–3 sunt înalte de 3,8 cm.

Prezentări: Sorin Cociș, Adrian Ursuțiu, Călin Cosma, Radu Ardevan, *Area sacra*, în Paul Damian (ed.), *Alburnus Maior*, I, București, 2003, p. 149–191; Radu Ardevan, Sorin Cociș, Călin Cosma, Adrian Ursuțiu, *Toujours sur le „lucus” d’Alburnus Maior (Dacie)*, în Marc Mayer, Giulia Baratta, Alejandra Guzman Almagro (eds.), *Acta XII Congressus internationalis epigraphiae Graecae et Latinae. Provinciae Imperii Romani inscriptionibus*

descriptae. Barcelona, 3–8 Septembris 2002, Barcelona, 2007, p. 67–72; Carmen Ciongradi, Die römischen Steindenkmäler aus Alburnus Maior, Cluj-Napoca, 2009. Reluare, cu propunere de lectură: Radu Ardevan, Zu einer illyrischen Gottheit in Dakien, în Acta Classica Universitatis Scientiarum Debrecenensis, Debrecen, XLIX, 49, 2013, p. 331–336; varianta românească: Radu Ardevan, Despre o divinitate illiră din Dacia, în Dumitru Cauc (ed.), Nihil sine Deo! Nihil sine libris! Omagiu profesorului Gheorghe Gorun la 70 de ani, Târgu Jiu, 2019, p. 459–465.

Numele divinităților este sugerat de o informație a lui Hesychios Alexandrinul: Δευδαί οἱ σάτ[υρ]οὶ ὑπ' Ἰλλυριῶν („satirii illirilor”; vezi I.I. Russu, *Illirii. Istoria – Limba și onomastica – Romanizarea*, București, 1969, p. 205).

2123–2125. Războieni-Cetate (jud. Alba). Ioan Piso, Rada Varga, *Estampilles militaires de Războieni-Cetate*, ActaMP 41, 2019, p. 263–289.

În cuprinsul acestei localități a existat un castru roman (suprafața cuprinsă între 5,2 ha zona interioară – în întregime aprox. 5,9 ha), ocupat de o trupă de cavalerie: *ala I Batavorum milliaria*. Alături s-a întemeiat o așezare (*vicus militaris*), denumit(ă) probabil *Ad Batavos* (AÉ, 1996, 1540 = IDRE, II, 411; în textul epigrafic: *Ad Vatabos!*). Vezi Carsten Mischka, Alexander Rubel, Rada Varga, *Das Lager der ala I Batavorum milliaria und sein vicus în Războieni-Cetate (jud. Alba/RO)*, ArchKorr 48, 3, 2018, p. 377–405.

De pe cuprinsul așezării se cunoșteau deja ștampile ale legiunii XIII Gemina (IDR III/4, 77 a–b) și ale I Batavorum (IDR, III/4, 78–81). Noul studiu citat publică o bogată colecție de ștampile tegulare ale trupei de cavalerie, precum și ale legiunilor XIII Gemina și V Macedonica, adăpostită la școala generală din localitate (71 exemplare); acestea și alte antichități au fost strânse prin sânguința și devotamentul profesorului (de istorie) Pantilimon Popovici și ale elevilor săi. Vezi și *infra*, nr. 2126.

2123. P. 265–278. Ștampile ale alei *I Batavorum milliaria*. În cele mai multe cazuri, piesele sunt fragmentare, iar ștampilele păstrate parțial; din acest motiv, nu vor fi date dimensiunile cartușului decât pentru cele (aproximativ) întregi. Între litere, semne despărțitoare,

în formă de frunză (de iederă) sau (și) mici triunghiuri; din motive tipografice, le vom reda prin puncte centrate. Editorii disting 14 tipuri, numerotate cu cifre romane; ilustrația (fotografii color, desene) prezintă doar tipurile semnificative.

I. Din descoperiri mai vechi (CIL, III, 8074, 2; IDR, III/4, 78, dar cu un desen imperfect) se menționează o șampilă *Al(ae) I Ba(tavorum) ∞*; din colecția școlii din Războieni se cunosc două fragmente, cu ștampila în cartuș dreptunghiular, fiecare având întreg doar unul dintre capete (*loc. cit.*, p. 266–267, cu fotografii și desene):

a) [-]E·I·BA·∞ – numărul de ordine cu *sicilicus*;

b) AE·I·BA [∞] – prima literă apare cu bara mijlocie prelungită în afara hastei din stânga, sugerând posibil ligatura *A+L*; din cel de-al doilea *A* nu se păstrează decât o mică parte din hasta din stânga; numărul de ordine cu *sicilicus*.

Cele două fragmente permit reconstituirea lecturii:

Al(ae) I Ba(tavorum) ∞ (milliariae).

Alte trei fragmente, mult mai mici, nu sunt ilustrate.

II. P. 267–268 (foto, desen). Ștampile cu cartuș în formă de *tabula ansata* (ansa din dreapta ruptă); litera *T* mai mică; dimensiuni (aproximative): 3,3 × 12,5 cm (două exemplare):

Al(ae)•Bat(avorum)

Punct mare despărțitor între cuvinte, litera *T* mai mică.

III. P. 268–269 (foto, desen). Ștampile fragmentare, în cartuș rectangular înscris într-o *tabula ansata* (păstrând doar ansa din stânga); posibil încadrabile în tipul precedent:

Al(ae)•[B(atavorum)]

IV. P. 269–270 (două fotografii, trei desene). Ștampile în cartuș rectangular, înscris într-o *tabula ansata* (dar ansa din dreapta ruptă); 3,4 × 11,7 cm; punct mare despărțitor între cuvinte, litera *T* mai mică:

Al(ae)•Bat(avorum)

V. P. 270–273 (două fotografii, un desen). Cartuș în formă de *tabula ansata*; 4,3 × 10 cm (13 exemplare):

A(lae) p(rimae) B(atavorum)

VI. P. 273–274 (foto, desen). Ștampile în cartuș rectangular; 2,6 × 7,5 cm (șapte exemplare):

A(lae) p(rimae) B(atavorum)

VII. P. 274–275 (foto). Ștampile în cartuș rectangular; 2,5 × 9 cm (două exemplare):

A(lae) p(rimae) B(atavorum)

VIII. P. 275 (foto). Șampilă (fragment) în cartuș rectangular; cel de-al doilea *A*, mai mic, gravat deasupra barei orizontale a literei *L*.

Alae I [- - -]

IX. P. 275–276 (foto, desen). Șampilă în cartuș rectangular; 3,5 × 8,5 cm; scriere retrogradă, ligatura *A+L* (două exemplare):

Al(ae) Ba(tavorum)

X. Constantin Daicoviciu (AISC, I/2, 1928–1932, p. 6) menționează o șampilă (preluată în IDR, III/4, 79) *A P B N*; în cartea *Auxilia Daciae*, București, 2002, p. 64, am emis ipoteza că ultimul semn ar putea fi de fapt ligatura *A+N+T*, deci supranumele imperial *Ant(oniniana)*. Dar între descoperirile din colecția citată de la Războieni se publică (p. 276, cu foto) un fragment de tegulă, care poartă în partea dreaptă a cartușului (rectangular) un rest de șampilă, păstrând doar un *N*; dimensiuni indicate: 2 (?) × 2,3 cm. Explicația editorilor este că

ar fi inițiala unui indicativ topic, ca în cazul *numeri*-lor de mauri și palmyreni din Dacia – totuși neîntâlnit în cazul alelor și cohortelor. Consider că se impune o reverificare a fragmentului, deoarece acel *N* buclucaș ar putea fi în realitate jumătatea ansei din dreapta a ștampilei (vezi tipul V, 4); de altfel, înălțimea literei este aproximativ jumătate față de celelalte ștampile. Faptul că între numeroasele descoperiri ale acestei trupe publicate de curând nu apare niciuna cu supranumele *Antoniniana* ni se pare semnificativ.

XI. P. 277 (fotografii, desene). Două ștampile fragmentare, cartuș rectangular; bucele literei *B* în formă de dreptunghi:

Al(ae) I B(atavorum)

XII. P. 277 (foto, desen). Fragmente de ștampilă în formă de *tabula ansata*, înscrisă în cartuș rectangular; mai păstrează doar prima literă: *A[- - -]*.

XIII. P. 277–278 (foto). Mic fragment dintr-o ștampilă în *tabula ansata*, din care se mai păstrează prima literă: *A[- - -]*.

2124. Războieni-Cetate (jud. Alba). Ștampile ale legiunii XIII Gemina. Numerele cu cifre romane sunt ale editorilor.

Ioan Piso, Rada Varga, *Estampilles militaires de Războieni-Cetate*, ActaMP 41, 2019, p. 278–286 (v. *supra*, nr. 2123).

XV. Ștampile în cartuș rectangular, 4,3 × 10,5 cm (trei exemplare):

Leg(ionis) XIII

XVI. Ștampile în cartuș rectangular, 3,5 × 13 cm (două exemplare):

Leg(ionis) XIII

XVII. Ștampile în cartuș rectangular, 3 × 11 cm (trei exemplare):

Leg(ionis) XIII G(eminae)

XVIII. Ștampile în cartuș rectangular, 4,5 × 16 cm (12 exemplare):

Leg(ionis) XIII G(eminae)

XIX. Fragment de ștampilă în cartuș rectangular (un exemplar):

[Le]g(ionis) XIII G(eminae)

XX. Ștampile (fragmente) în cartuș rectangular (două exemplare):

[Leg(ionis)] XIII Ge(minae)

XXI. Fragment de ștampilă; se citează pentru analogie: IDR, III/1, 277 e = IDR, III/6, 109:

[Leg(ionis) XIII] GEN

Dar dacă *N* este totuși ligatura *A+N+T*, ca în altă inscripție din Banat (IDR, III/1, 102) de la Mehadia?

XXII. Fragment de ștampilă:

[- - -] XIII [- - -]

XXIII. Fragment de ștampilă cu antroponim:

Leg(ionis) X[III Gem(inae)]

fe(cit) Ael(ius) Do[- - -]

XXIV. Fragment de ștampilă cu antroponim:

[Leg(ionis) X]III Gem(inae)

[Aur(elius)] God(es) fe(cit)

XXV. Fragment de ștampilă cu antroponim:

[Leg(ionis)] XIII [Ge(minae)]

[Fl]a(vius) Eli[od( )]

XXVI. Fragment de șampilă cu antroponim:

Leg(ionis) XIII Gem(inae)
[L]ucret(ius) Aquila

2125. Războieni-Cetate (jud. Alba). P. 286–289. Ștampile ale legiunii V Macedonica – cifrele romane sunt cele date de autori pentru identificarea tipurilor (total opt exemplare).

Ioan Piso, Rada Varga, *Estampilles militaires de Războieni-Cetate*, ActaMP 41, 2019, p. 286–289 (v. *supra*, nr. 2123–2124).

XXVII–XXXIII. Editorii disting șase tipuri; tipurile XXXI–XXXII sunt cu scriere retrogradă:

L(egionis) V M(acedonicae)

2126. Rada Varga, Cristina Crizbășan, *The impact of the Batavian auxiliaries on the community at Războieni-Cetate (Alba County). Case study: the ceramic artefacts*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Wolfgang Spickermann (eds.), *Roman Army and Local Society in the Limes Provinces of the Roman Empire. Papers of an International Conference, Iași, June 4th–6th, 2018*, PHAROS 42, Rahden/Westf., 2019, p. 139–162.

2127. NAPOCA. În cursul cercetărilor efectuate de Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca pe traseul proiectatei autostrăzi A3 (Brașov – Cluj-Napoca – Oradea), în zona satului Sânpaul, la 25 km de Napoca, a fost cercetat un sanctuar roman. Cu acest prilej a fost descoperit (context Cx 69) un altar de calcar (posibil din cariera de la Viștea). Capitelul decorat cu con de pin. Dimensiuni: 0,70 × 0,40 × 0,33 m. Înălțimea literelor 4–5 cm. În r. 4–6, *interpunctio*. Urme de reglaj.

George Cupcea, Viorica Rusu-Bolindeț, Ioniță Petiș, Cosmin Onofrei, *A sanctuary of Silvanus in the rural territory of Napoca*, ActaMN 56/I, 2019, p. 147–194.

Silvano
Gemino,
Severi-
nus, d(ecurio) co-
5 l(oniae) N(apocensis), pro sa-
lute mea

Autorii remarcă epitetul *Geminus* drept o raritate, menționând, spre analogie, o inscripție din Italia, în care este menționat un *col(legium) Silvani Gemini* (CIL, XI, 2721). De asemenea, remarcă formula din ultimele două rânduri, pentru care citează câteva analogii: CIL, II, 1442 *pro sa[lu]te mea*; CIL, III, 3474 *pro salute[m] mea[m] et omnium meorum*; CIL, III, 4293; AÉ, 1983, 310 *pro salute mea et meorum*; AÉ, 1992, 1770–1771 *pro salute mea et coniugis meae*.

2128. Gilău (jud. Cluj). Fragment ceramic din peretele unui vas, probabil un castron, realizat din pastă fină, netedă, de culoare galben-roșiatică, descoperit în cursul cercetărilor din castru (anii 1999–2000), în *retentura sinistra*; dimensiuni: 9,9 × 6 cm. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.

Eugenia Beu-Dachin, Adriana Isac, *Notes on a fragment of a ceramic vessel with graffito from Gilău*, ActaMN 56/I, 2019, p. 211–216.

Grafit realizat pe peretele vasului, în pasta arsă.

SIICΛT[- -]

Cele două haste închipuie litera *E*; litera *A* este redată ca un *V* inversat, bara orizontală redată printr-un punct. Lectura: *secat* [- -]; pentru atestările verbului *secare* („a seca”), vezi trimerile autoarelor (îndeosebi nota 9).

2129. Bologna (jud. Cluj). Fragment de altar (aproximativ treimea inferioară), descoperit în anul 2018, în cursul săpăturilor la cetatea medievală de la Bologna, unde fusese, evident, refolosit ca material de construcție. Dimensiuni: 0,23 × 0,33 × 0,29 m. Ligaturi r. 1 *E+T* (deși se păstrează doar jumătatea superioară, ambele litere sunt sigure), *A+E* (în *AELIA*). Înălțimea literelor nu este indicată.

Cosmin Onofrei, Zsolt Csók, *Cohors I Aelia Gaesatrum in a Latin inscription found at Bologna Medieval Castle*, ActaMN 56/I, 2019, p. 205–210.

[-----]

ET COH I AELIA

GAES LIBENS

3 POSVERVNT

Primele două litere pun în încurcătură pe autori, care se gândesc la completarea: *[mili]t(es)* sau *[mili]te(s) coh(ortis) I Aelia(e) Gaes(atorum) libens posuerunt*. Totuși, gentiliciul redat întreg, *AELIA*, ne obligă să ne gândim și la altă lectură.

De la început, ligatura *E+T* trebuie să fie prepoziția *et* – supoziție întărită și de forma verbului (la plural). Înseamnă că dedicanții sunt doi subiecți: posibil comandantul trupei (*praefectus*) și militarii (subînțeleși prin numele trupei).

2130. Sutoru (com. Zimbor, jud. Sălaj). În anul 2014, în cursul cercetărilor în băile castrului, a apărut un fragment tegular ștampilat (17 × 12 cm). Cartușul este rupt în partea stângă (înălțimea acestuia = 2,5 cm); literele în relief, înalte de 1,7 cm; cuvintele separate prin *interpunctio*; deasupra numărului de ordine, *sicilicus*; la capătul din dreapta semnul < (parte din *tabula ansata*).

Sorin Cociș, Cosmin Onofrei, *Cohors I Brittonum on a Tile Stamp found at Sutoru (Sălaj County)*, în Gergő István Farkas, Réka Neményi, Máté Szabó (eds.), *VISY 75. Artificem commendet opus. Studia in honorem Zsolt Visy*, Pécs, 2019, p. 87–93, fig. 4/1–2 (desen, foto).

[C]oh(ortis) I Br(ittonum)

O șampilă tegulară întreagă provine de la Porolissum (în stânga semnul >, în dreapta <) (Nicolae Gudea, *Descoperiri arheologice mai vechi sau mai noi la Porolissum*, ActaMP 2, 1978, p. 67 și 70; AÉ, 1978, 692; Nicolae Gudea, *Porolissum. Un complex arheologic dacoroman la marginea de nord a imperiului roman*, 1. *Cercetări și descoperiri arheologice pînă în anul 1977*, ActaMP 13, 1989, p. 522; Endre Tóth, *Porolissum. Das Castellum in Moigrad. Ausgrabungen von A. Rádnóti, 1943*, Budapest, 1978, p. 63, nr. 287, fig. 15: *CHII BR* – dar la fig. 15, nr. 287, sunt oferite două desene, unul cu o șampilă a cohortei *II Britannica: CH II BRIT*, altul doar [- -] *BR*; vezi ILD, 737).

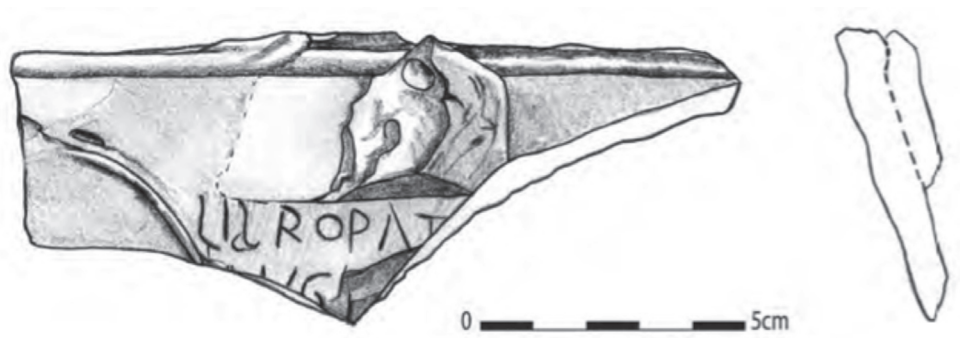
După Nicolae Gudea, trupa din ștampila de la Porolissum era *cohors I Brittonum*, după Endre Toth, *cohors II Britannica*, ambele *milliariae*; vezi Constantin C. Petolescu, *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, București, 2000, p. 86–88, nr. 22–23.

Săpăturile noi din castru (dimensiuni: 165 × 220 m) au scos la lumină alte ștampile ale formațiunii *n(umerus) M(aurorum) O(ptatianensium)* (despre acesta: Constantin C. Petolescu, *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, București, 2000, p. 137, nr. 73).

2131. CERTIAE (Romita, jud. Sălaj). Fragment de vas ceramic, decorat în tehnica barbotinei, de culoare gălbuie; în partea stângă, restul unui decor vegetal (?). Descoperit în ziua de 21 iulie 2000, în cursul măsurătorilor în castrul auxiliar. Dimensiuni: 13,5 × 5,6 × 1 cm; după curbura peretelui, se apreciază că diametrul vasului era de circa 40 cm.

Dan Deac, Dan Dana, *Liber Pater Frugifer: un graffite votif du camp auxiliaire de Romita (Dacia Porolissensis)*, ActaMP 41, 2019, p. 113–120.

Pentru claritatea expunerii, am reprodus unul dintre desenele fragmentului ceramic prezentat în articol.

LIBRO PAT[- -]

[FR]VGI[- -]S

Lectura autorilor: *Lib(e)ro Pat[ri] / Frugi[fero]*

În r. 1, litera a treia trebuie să fie, după context, *B*; editorii remarcă sincopa *Libro* într-o inscripție de la Benic, în teritoriul orașului Apulum (IDR, III/4, 61), precum și la Naissus, în Moesia Superior (IMS, IV, 109).

Autorii confirmă atestarea cultului dionisiac la Porolissum; de pe „terasa sanctuarelor” provine un vas cu decor dionisiac (reprodus în articol, fig. 5). Epitetul atribuit lui Liber Pater este traducerea lui *Καρποφόρος*, epitet al lui Dionysos, prezent în mai multe inscripții de la Histria (vezi ISM, I, p. 539, indici).

2132–2134. Ioan Piso, Dan Deac, *Epigraphica Porolissensia (II)*, ActaMP 41, 2019, p. 253–261.

2132. CERTIAE (Romita, jud. Sălaj). P. 253–256. Altar votiv (sau bază de statuie), din calcar, descoperit în 1968 de I.I. Russu, în biserica din Romita, unde era folosit ca picior la masa altarului. Dimensiuni: 0,75 × 0,53 × 0,40 m. Capitelul profilat, dar baza se află îngropată

în podea. Totuși, câmpul inscripției (după editori) a putut fi cercetat în întregime. Litere înalte, între 3–5 cm; ligaturi: r. 3 *A+N+T*, 4 *A+V*, 5 *A+N+T*.

I.I. Russu, *Note epigrafice. Inscripții din Dacia Porolissensis*, ActaMN 5, 1968, p. 457–459, nr. 5, fig. 5 (foto, desen); I.I. Russu, *Elementele syriene în Dacia carpatică*, ActaMN 6, 1969, p. 183; AÉ, 1971, 392; Nicolae Gudea, Vasile Lucăcel, *Inscripții și monumente sculpturale în Muzeul de istorie și artă Zalău*, Zalău, 1975, p. 27, nr. 53; Michael P. Speidel, *The Religion of Iuppiter Dolichenus in the Roman Army*, EPRO 63, Leiden, 1978, nr. 51; Alexandru Popa, Ion Berciu, *Le culte de Jupiter Dolichenus dans la Dacie romaine*, EPRO 69, Leiden, 1978, p. 32–33, nr. 31, pl. XII/1.

Dăm în paralel, după edițiile principale, textul inscripției:

I.I. Russu:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(olicheno)
pro sal(ute) d(omini) n(ostri)
M(arci) Ant(onii) Gordiani
p(ii) f(elicis) Aug(usti)
 5 *et Sab(iniae)? Tran{t}-*
quilin(a)e Aug(ustae)
Sol-? Scr[...?]inus
Ter[...?cum] suis?
[v. s. l. m.?).

I. Piso, D. Deac:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(olicheno)
pro s(alute) d(omini) n(ostri)
M(arci) Ant(onii) Gordiani
p(ii) f(elicis) Aug(usti)
 5 *et Sab(iniae) Tran{t}-*
quilinae Aug(ustae)
Scr[ib(onius)? Fla?]vinus
trib(unus) c[oh(ortis) cu]m suis

Ameliorările de lectură privesc cu deosebire r.7–8, unde se identifică un nou ofițer de rang ecvestru; trupa asupra căreia își exercita comanda (*secunda militia*) era *cohors II Britannorum milliaria*, care forma garnizoana castrului de la Romita (Constantin C. Petolescu, *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, București, 2000, p. 88–89, nr. 24).

2133 (=AÉ, 2012, 1237). P. 256–258. **Jebucu** (com. Almaș, jud. Sălaj). Altar de calcar, aflat în zidul bisericii reformate din Jebucu. Partea stângă a textului deteriorată. Dimensiuni: 0,72 × 0,70 × 0,44 m.

Inscripția a fost publicată de Radu Ardevan, Radu Zăgrean, AnB S.N. 20, 2012, p. 73–84, cu următoarea lectură:

[I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
[et Geni]o (trium) d(ominorum) n(ostrorum) Sev(eri)
[et Ant(onini) A]ug(ustorum duorum) et [[Getae C(aesaris)]
[c(ives) R(omani) et] vicani vici
 5 *[Rucco]ni(i) imp(ensis) com(munibus)*
[devoti(?)] sacrum p[os(uerunt)].

Editorii identifică acest *vicus* cu Πουκόβιον atestat de Ptolemeu (IV, 8,4), ceea ce Constantin C. Petolescu, *Varia Daco-Romana (XXI–XXIV)*, TD S.N. 4–5 (27–28), 2012–2013, p. 214 (=CEpR, XXXII (2012), 1581; ILD, II, 985; AÉ, 2012, 1237) contestă (deoarece acest toponim se afla în *Barbaricum*) și propune în lacuna de la începutul r. 5: *[V]pia]ni*, toponim

menționat în același loc de Ptolemeu: Οὐλλιανόν. În noua ediție a inscripției din ActaMP 41, 2019 se propun unele ameliorări în r. 1–2, dar toponimul continuă a fi considerat necunoscut:

[I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
 [pro sal(ute)] dd[d(ominorum)] nn[n(ostrorum)] Sev(eri)
 [et Ant(onini) A]ugg[g(ustorum)] e[t [[Getae Caes(aris)]]
 [c(ives) R(omani) et] vicani vici
 5 [---]ni imp(ensa) com-
 [muni?] sacrum faci-
 [endum curaverunt]
 [---?].

De asemenea, încercarea lui Sorin Nemeti (v. *supra*, nr. 2099, 3) de a identifica acest toponim rămâne infructuoasă.

2134. P. 258–260. POROLISSVM. Altar sau bază de statuie descoperit în anul 1989, în cursul săpăturilor din *principia* castrului de pe Pomăt. Dimensiuni: 0,62 × 0,40 × 0,22 m. Dintre cele circa opt rânduri, se păstrează (parțial) primele patru. Litere înalte de 3 cm. Muzeul de Istorie și Artă, Zalău.

Nicolae Gudea, Eugen Chirilă, Alexandru V. Matei, Istvan Bajusz, Dan Tamba, *Raport preliminar privind săpăturile arheologice și lucrările de conservare-restaurare executate la Porolissum în anii 1988–1991*, ActaMP 16, 1992, p. 145, 169, fig. 12 (desen); ILD, I, 686.

Prezentăm lectura inițială, paralel cu cea propusă de noii editori:

N. Gudea, E. Chirilă:	I. Piso, D. Deac:
[De]o Vol[ca]no	[De]o Volkano
[p]ro salute N	[p]ro salute n(umeri)
[---]C	[Pal]m(yrenorum) Por[o]!(issensium) G(ordiani)(?)
[---]AM.	[---]X(?)AM
	5 [-----].

2135. POROLISSVM. Fragment de bloc de calcar, descoperit în punctul *Sub Ferice*; locul este un câmp deschis, fără clădiri, în spatele stației vamale. Dimensiuni: 0,24 × 0,23 × 0,17 m. Litere înalte de 5 cm; în r. 4, primul *I* din *PII*, mai înalt.

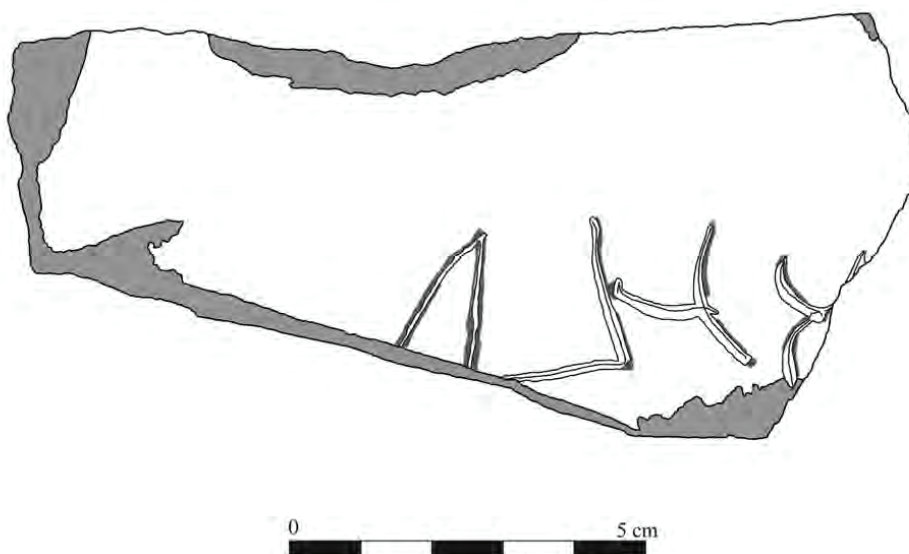
Ioan Piso, Coriolan Horațiu Opreanu, *Eine Weihung aus Porolissum für das Wohl des Severischen Kaiserhauses*, ZPE 209, 2019, p. 295–296.

[-----]
 pro sa[lute]
 Imp(eratorum) C[ae]ss(arum)
 L(uci) Sep(timi) S(everi)
 Pii Per(tinacis) [et]
 5 [M(arci) Aur(eli) Anto]-
 [nini Aug(ustorum) et]
 [[P(ubli) Sep(timi) Getae]]
 [[Caes(aris)]] et]
 [Iuliae Aug(ustae)]
 10 [-----].

Din zona respectivă mai provin două inscripții din timpul lui Caracalla, atestând pe procuratorii vamali Pompeius Longus (AÉ, 1988, 978 = 2005, 1289 = ILD, I, 678) și Claudius Xenophon (AÉ, 1988, 977 = ILD, I, 677).

2136. POROLISSVM. Ostracon descoperit în raza municipiului roman, la 31 august 2001, în cursul cercetărilor efectuate de către Alexandru V. Matei; dimensiuni: 12,8 × 6 cm. Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău (CC 799/2002).

Jeremy Hutton, *The first Palmyrene aramaic Inscription discovered at Porolissum* (MJA Z CC 799/2002), ActaMP 41, 2019, p. 175–184.

Editorul remarcă semnele grafice *aleph*, *gimel*, *nun*. Cel de-a patrulea ridică dificultăți; poate, comparabil cu 7, semnul pentru *centurio*. Lectura editorului (în transcriere latină):

[...] ?gnx

Caracterul prea fragmentar creează dificultăți de înțelegere. Deocamdată, este singura inscripție aramaică-palmireană de la Porolissum, unde staționa un *numerus Palmyrenorum Porolissensium*. Pentru Tibiscum, sediul altui *numerus Palmyrenorum*, vezi CEpR XXXVI (2016), 1901.

2137–2139. Ioan Piso, *Les beneficiarii consularis de Samum*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Wolfgang Spickermann (eds.), *Roman Army and Local Society in the Limes Provinces of the Roman Empire. Papers of an International Conference, Iași, June 4th–6th, 2018*, PHAROS 42, Rahden/Westf., 2019, p. 109–129.

2137. SAMVM (Cășei, reg. Cluj). Altar de calcar, descoperit (la 600 m NE de castru) cu ocazia unor lucrări edilitare la Cășei (prilej cu care câmpul inscripției a avut de

suferit). Dimensiuni: 0,855 × 0,55 × 0,37 m. Scriere stângace, litere înalte de 4–5 cm. Muzeul orașenesc Dej.

Ioan Piso, *Les beneficiarii consularis de Samum*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Wolfgang Spickermann (eds.), *Roman Army and Local Society in the Limes Provinces of the Roman Empire. Papers of an International Conference, Iași, June 4th–6th, 2018*, PHAROS 42, Rahden/Westf., 2019, p. 110–112, fig. 1 (foto, desen).

Editorul propune lectura următoare:

Libero et LIBERO (!)

[.] Sec(undius, -undinius) {A} Valenti-

[n]us, b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis) le[g(ionis)]

[X]III Gem(inae) Sever[iana]

5 *[ag(ens) s(ub)?] s(ignis) v(otum) l(ibens) p(osuit)*

Editorul consideră repetarea (dativului) LIBERO ca o eroare de lapicid, în loc de *Liberæ* (o altă eroare întâlnim în r. 2).

La începutul r. 5, poate fi avută în vedere eventual *[ag(ens) sau a(gens) c(uram)] s(tationis)*; vezi repertoriul inscripțiilor (de la sfârșitul studiului), nr. 3 (eventual 5 sau 8).

2138. SAMVM. Altar de conglomerat calcaros. Dimensiuni: 0,70 × 0,40 × 0,30 m. Ligaturi. Muzeul orașenesc Dej.

I.I. Russu, *Materiale epigrafice în Muzeul raional Dej*, *Activitatea Muzeelor* 2, 1956, p. 121–123, nr. 1; *AÉ*, 1957, 326; ameliorare: Ioan Piso, *Les beneficiarii consularis de Samum* [v. nr. 2137–2139], p. 112–113, fig. 2 (foto, desen).

Ioan Piso propune:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)

P. Ael(ius) Marcellinus,

b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis) leg(ionis) V M(acedonicae)

Gord(iana), agens Sa-

5 *mo cum reg(ione) Ans(amensium)*

sub seg(nis) I pro sal(ute) sua

et suorum, v(otum) l(ibens) p(osuit)

[A]rriano et Papo co(n)s(ulibus)

Pe baza numelui consulilor, inscripția datează din anul 243 p.Chr.

În r. 6, *sub seg(nis)* este o formă populară pentru *sub sig(nis)*. În continuare, Ioan Piso observă o hastă orizontală, descifrând-o ca fiind adverbul *primum*, deci militarul se afla în prima misiune la Samum.

2139. SAMVM. Altar de calcar. Dimensiuni: 0,85 × 0,45 × 0,35 m. Muzeul orașenesc Dej.

Ioan Piso, *Les beneficiarii consularis de Samum* [v. nr. 2137–2139], p. 113, fig. 2 (foto, desen).

Autorul corectează *cognomen*-ul dedicantului (r. 2) și propune o modificare a lecturii în r. 4–6:

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) Dol(icheno)

P(ublius) Ael(ius) M[a]rc[e]!

linus [b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis)] leg(ionis)

V M(acedonicae) Gō[rđ(iana)e] agens Sa]-
 5 *[mo cum reg(ione) Ans(amensium ?) sub]*
[seg(nis) (primum) pro sal(ute) sua suo]-
rumq(ue) [omn]iūm
v(oto) l(ibens) p(osuit)
[A]rriano et Papo co(n)s(ulibus).

Pe baza numelor consulilor, inscripția datează din anul 243.

Eventual, în r. 6, după *seg(nis)*, hasta (*I*) ar putea fi dublată (*II*), adică *iterum*, prin urmare beneficiarul consularului s-ar afla la a doua misiune la Samum (ceea ce ar explica schimbarea numelui divinității).

Așa cum rezultă din titlu, studiul este o erudită investigație a unei instituții militare; în final, este însoțit de un repertoriu al inscripțiilor privitoare la *beneficiarii consularis* descoperite la Cășei (p. 120–124, nr. 1–15).

La Cășei se afla și un castru, având garnizoană o trupă auxiliară, *cohors I Britannica milliaria civium Romanorum equitata* (Constantin C. Petolescu, *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, București, 2002, p. 88–89, nr. 24).

Încă de la început, autorul acceptă afirmația lui Alfred von Domaszewski (comentariul la inscripția CIL, III, 7633 – mai departe, în repertoriul epigrafic, nr. 9), anume că *Ansamenses* este o dezvoltare a acuzativului *Ad Samum* > *Ansamum*, de unde *Ansamenses*; vezi spre comparație *Ad Mutrium* (Ἀμούτριον, Ptolemeu 3,8,4; dar *Amutria* în Tabula Peutingeriana, VII 4) sau *Ad Alutum* > *Arutela* (cum apare în Tabula Peutingeriana, VIII 1). Prin urmare, Ioan Piso are dreptate când consideră (p. 114) *Ansamenses* „sans impliquer une virtuelle population dace d’Ansamenses au long de Samus”.

Inscripțiile datează unele din timpul lui Severus Alexander (vezi repertoriul epigrafic, nr. 1–7, 15), altele din timpul lui Gordian al III-lea (nr. 11). Dar prima atestare a prezenței beneficiarilor consularului la Cășei pare a fi din timpul lui Septimiu Sever (nr. 13), deci puteau fi și mai vechi.

Inscripțiile arată că acei beneficiari aveau în subordine *Samus cum regione Ansamensium*. Pe baza comparațiilor cu alte zone ale Imperului, autorul ajunge la concluzia că misiunea dura șase luni (vezi p. 116 și nota 32 cu bibliografie).

Acești *beneficiarii consularis* proveneau fie din legiunea V Macedonica (vezi în repertoriu nr. 4–7, 11, 12), fie din legiunea XIII Gemina (nr. 2, 9, 13); în trei cazuri, legiunea nu este menționată (nr. 1, 2, 8).

Studiul reține, totuși, dilema (p. 118): „Il nous échappe cependant pourquoi des zones économiques du fisc étaient surveillées tantôt par des *centuriones regionarii*, tantôt par des *beneficiarii consularis*”. Asocierea stațiunii de la Samum cu *regio Ans(amensium)* o întâlnim (dintre cele 12 inscripții) doar de trei ori: într-un caz, beneficiarul era, de asemenea, *aed[il(is), (-icius)] col(oniae) Nap(ocensis)* (nr. 10); altul a îndeplinit misiunea de beneficiar de două ori (nr. 10, 11); despre alți doi (nr. 9, 12) nu avem informații în plus. Pe de altă parte, *regio*, având în frunte un centurion, este atestată doar de la Domnești (Ioan Piso, George Cupcea, *Ein centurio regionarius aus der legio X Fretensis in Dakien*, Tyche 29, 2014, p. 115–123 = CIL, III, 7625 = AÉ, 2014, 1090) și Drobeta (Florian Matei-Popescu, *Note epigrafice (VI)*, SCIVA 66, 3–4, 2015, p. 297–300, nr. 2 = AÉ, 2015, 1194).

Dar, *regio* era o „circumscripție polițienească”, având, probabil, în întreaga provincie posturi (*stationes*) de „jandarmerie” (cum este cea explorată la Alburnus Maior: Ovidiu Țentea, *Bath and Bathing at Alburnus Maior – Băile romane de la Alburnus Maior*, Cluj-Napoca, 2015); mai multe asemenea *stationes* erau grupate într-o *regio*, condusă de un *centurio* detașat dintr-o legiune (uneori această *regio* corespundea ca întindere cu un *territorium*, fie cel al unui oraș, fie ca grupare de așezări rurale; vezi misiunea lui C. Sentius Iustinus, (*centurio*) *l(e)g(ionis) V Mac(edonicae) agens per territorium Lucanum*: Ioan Piso, *Ein Gebiet für die Nymphen aus Germisara*, ActaMN 52/I, 2015, p. 46–68 (=AÉ, 2015, 1186).

2140. SAMVM. Altar din tuf vulcanic de Dej, descoperit de Dan Isac în cursul săpăturilor în așezarea romană (*vicus militaris?*) de la Cășei (S 36, adâncimea 0,15 m). Capitelul este distrus/retezat; partea de jos/stânga, spartă în câteva fragmente, dar ratașabile, fără a afecta conținutul inscripției. Dimensiuni: 0,79 × 0,33 × 0,34 m. Câmpul epigrafic: 0,50 × 0,33 m. Litere înalte în r. 1 de 5 cm, în celelalte de 4 cm. Ligaturi: r. 2 *N+I* (dar în spărtură), *M+I*, *N+E*. Uneori, tendințe de scriere hipercorectă (diftongul *ae* în cognomenul dedicantului, etnicul trupei cu dublu *t*; dar genitivul etnicului scris fără diftong! Între cuvinte, *hederae*).

Eugenia Beu-Dachin, Adriana Isac, *A votive inscription from Samum set by Publius Aelius Caerialis*, ActaMN 56/I, 2019, p. 195–203.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo),

Iuno[ni] Reg(inae),

*Marti, Miner-
vae, Her-*

5 *cul(i) sacrum.*

*P(ublius) Ael(ius) Cae-
rialis, dec(urio)*

*coh(ortis) I Br-
ittanic(a)e,*

10 *v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

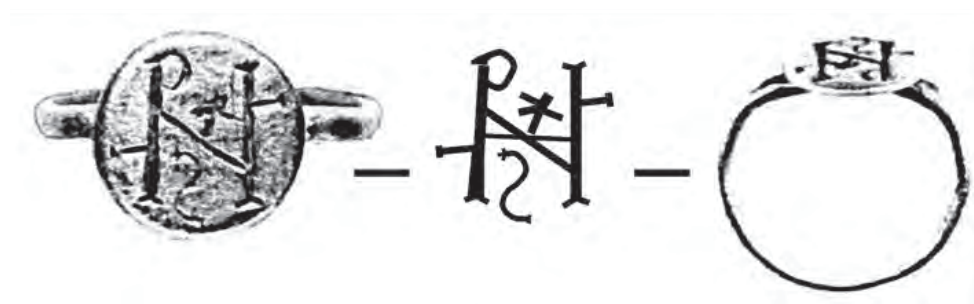
Închinare pentru zeii triadei capitoline (dar Minerva ar fi trebuit să urmeze pe I.O.M. și Iuno), precum și doi *Dii militares*, mult adorați de soldați, Marte și Hercule.

Dedicantul era *dec(urio)* în *cohors I Britannica milliaria equitata*; faptul că trupa era dotată și cu efective de cavalerie (probabil 240 de călăreți, grupați în zece *turmae*) este atestat de câteva surse epigrafice. Cea mai veche este o ștampilă tegulară de la *Fectio* (Germania Inferior): COH II BR ME (CIL, XIII, 12424, 3). Diploma de la Gherla din 2 iulie 133 are ca titular un *expedite (sic)* al coortei *I Britannica milliaria*, pe nume *Sepenestus Rivi f(ilius)*, CORNOV, originar din Britannia (*supra*, nr. 2090) (IDR, I, 11 = RMD, I, 35) (descoperirea diplomei în castrul de la Gherla se explică probabil prin faptul că un urmaș al acestui veteran a intrat în unitatea staționată la Gherla). În șase diplome din anul 164, trupa apare fără indicația *milliaria*, dar fiind *equitata* [IDR, I, 18–20 (diplomele de la Gilău, Palatovo și Cășei); alte trei: RMD, IV, 287 (= Werner Eck, Margaret M. Roxan, *Ein Militärdiplom für Truppen der Provinz Dacia Porolissensis aus dem Jahr 164 n. Chr.*, Xantener Berichte 8, 1999, p. 347–352; AÉ, 1999, 1103; CEpR, XXI–XXIV (2001–2004), 987; ILD, I, 40); AÉ, 2007, 1764 (= Werner Eck, Andreas Pangerl, *Neue Diplome für die dakische Provinzen*, ActaMN 43–44/I, 2006–2007, p. 204–206, nr. 6; CEpR, XXIX (2009), 1396; ILD, II, 833) (de proveniență necunoscută)].

De asemenea, la Apulum (IDR, III/5, 484 = AÉ, 1944, 34 = 1980, 751), o inscripție funerară menționează pe P. Ael. Tertius, *dom(o) Cl(audia) Virun(o), vet(eranus) ex (centurione) coh(ortis) I Brit(tonum) ∞ c(ivium) R(omanorum) eq(uitatae)*.

2141. Bratei (jud. Sibiu). Inel de argint, descoperit întâmplător, în cursul unei cercetări de suprafață, pe cuprinsul necropolei gepide (secolul al VI-lea). Discul cu monograma este fixat pe inel prin sudare.

Vlad Andrei Lăzărescu, *Noi interpretări referitoare la un inel cu monogramă descoperit la Bratei (jud. Sibiu)*, EphemNap 29, 2019, p. 189–126

Obiectul provine dintr-un complex funerar distrus, aparținând, din punct de vedere cronologic, primei faze de funcționare a necropolei gepide de la Bratei (vezi Ligia Bârz, *Ein gepidische Denkmal aus Siebenburgen. Das Graberfeld 3 von Bratei*, Cluj-Napoca, 2010, p. 8–9, fig. 1–2). Pe baza unui studiu erudit, care pune în evidență descoperiri similare din zona occidentală a fostului Imperiu Roman, dar și din cea orientală („Barbaricum”) și chiar din lumea bizantină, inelul ar reprezenta un produs al atelierelor italice, posibil Ravenna sau chiar Roma. Autorul leagă această monogramă de numele regelui ostrogot Athalaric (526–534); inelul a ajuns ca un dar pentru șeful formațiunii politice gepide din Transilvania.

Inscripții externe privitoare la istoria Daciei

(nr. 2142–2144)

2142. Loc de descoperire necunoscut. Fragment de diplomă militară romană (*tabella I*). Dimensiuni: 2,3 × 1,8 cm. Se păstrează într-o colecție privată din Italia (Tommaso Tanzilli).

Dan Dana, *Trois diplômes militaires inédits*, ZPE 211, 2019, p. 233–236, nr. 3 (foto în text).

Extrinscus:

[-----]

[Coh(ortis) ----- cui praest -----]

[-----]i[us] [-----]

ex pe[dite]

[-----] Zuroz[i f(ilio) Daco]

5 [Descript(um) et] r[ecogn]it[um] ex tabul(a) aer(ea) quae]

*[fixa est R]om(ae) in m[uro post templ(um) divi Aug(usti)
ad [Minervam.*

Editorul se străduie să recunoască, pe *intus*, un ultim rând, în care reconstituie M]AṼ[RET - -], deci Mauretania Tingitana. De fapt, ajutorul vine de la o publicație a lui Niccolò Mugnai, *A New Military Diploma for the Troops of Mauretania Tingitana*, ZPE 197, 2016, p. 243–244 (prezentată în seria precedentă a acestei cronici, sub nr. 2038), o diplomă ceva mai completă (datată exact, 28 octombrie 153), al cărei titular era un anonim *[ex g]regale [- - - Z]urasis f. Daco* (dativ). Dar pe fragmentul publicat recent, numele apare ZVROI[-]; acea hastă, chiar pe fisură, exclude completarea propusă de editor. Cf. *Zouroblost[-]*, *Zouroblost[-]*: D. Dana, *Les Daces dans les ostraca du désert oriental de l'Égypte*, ZPE, 143, 2003, p. 181.

Din Mauretania Tingitana, mai cunoaștem alte trei diplome militare acordate unor veterani de neam dac: una de la Valentia Banasa, din anul 124, pentru un veteran din *ala Gemelliana c. R.* (CIL, XVI, 171 = IDRE, II, 469); altă diplomă, din anul 144, atestă un alt dac, pe nume Damanaeus (AÉ, 1997, 1766 = RMD, V, 398); încă una, din 26 octombrie 153, pentru un anonim din *ala I Augusta Gallorum c. R.* (AÉ, 2005, 1726). Iar la Thamusa, o lăpșă funerară atestă o femeie de neam dac (IDRE, II, 470).

Probabil o comunitate de veterani daci a dat numele unei stațiuni cu ape calde, *Aquae Daciae*, din Mauretania Tingitana (Constantin C. Petolescu, *Contribuții la istoria Daciei romane*, București, 2007, p. 286–288).

2143. RATIARIA. Altar de marmură. Descoperit, se pare, de căutătorii de comori, care au răscolit Ratiaria. Dimensiuni: 1,40 × 1,35 × 0,84 m. Piatra este grav deteriorată în partea stângă, totuși o parte din echipamentul militar este vizibil. În dreapta este o *lorica musculata*, terminată cu *pteryges*. Pe partea stângă se mai disting, dintr-o compoziție complicată, o parte dintr-o cască și mânerul unei săbii. Partea din spate a monumentului este anepigrafică, dar încadrată cu un chenar ornamental, asemănător cu cele ce încadrează inscripția și compozițiile cu armament de pe părțile laterale ale monumentului. Literele descresc în înălțime, de la 3,5 cm în primul rând la 1,3 cm în ultimul rând. Literele *O* și *C* (rotunde) sunt decupate în mai multe locuri. Se păstrează în lapidariul Muzeului din Vidin.

Kalin Stoev, Ivo Topalilov, *Der Kommandant des captor Decebali: Ein Offizier aus Ateste in einer neuen Inschrift aus Ratiaria*, ZPE 210, 2019, p. 267–270.

DIS MANIB
[.] COELIO L F
ROMIL FIRMINO
[A]TEST PRAEF COH II
5 [.]ALLOR TRIB MIL LEG IIII F F
[.]JAEF ALAE II PANNON
[.]ONIS DONATO BELLO D[---]
[---]VIR C ATESTINOR VIX X[---]
+++ ILVS LIB ET HERES [---]

10 F C

Editorii completează:

Dis Manib(us). / [L(ucio)] Coelio L(uci) f(ilio) / Romil(ia tribu) Firmino / [A]test(e) praef(ecto) coh(ortis) II / ⁵[G]allor(um), trib(uno) mil(itum) leg(ionis) IIII F(laviae) F(elicis), / [pr]aef(ecto) alae II Pannon(iorum), / [d]onis donato bello D[acic(o)] / [II] vir(o) c(oloniae)

Atestinor(um), vix(it) (annis) X[.] / Syril(l)us(?) lib(ertus) et heres [...] /¹⁰f(aciendum) c(uravit).

Acest ofițer era originar din Ateste (Italia, *regio X*; azi Este). Pentru *praenomen*-ul și *nomen*-ul personajului, editorii citează o inscripție de la Aquileia (CIL, V, 819 = InscrAq. 1, 340): *Silvan(o) / Aug(usto) / L(ucius) Coelius Septumus / VIvir Aq(uileiae), / VIvir Atest(e) nomine / Firmini/ et Firmin(ae) liberorum / suorum / d(ono) d(edit).*

Ordinea în care s-au desfășurat etapele acestei cariere ecvestre sunt stabilite corect de către editori. Astfel, el provenea din elitele municipale, care aveau acces la cariera ecvestră; dar în r. 8, în loc de *[III] vir(o) c(oloniae) Atestinor(um)*, propunem *VIviro Atestinor(um)* (pentru *VIvir*, vezi inscripția citată mai sus; cât despre acel *C* propus de editori, dezvoltat în *c(oloniae)*, este de fapt *O*, terminația în cazul dativ a cuvântului precedent); mai departe, *vix(it) X[---]* indică vârsta, deci între 40 și 50 de ani, probabil (în funcție de spațiul disponibil până la sfârșitul rândului) *vix(it) X[LV] sau [LVII] (annis)*, deci în jur de 45 de ani.

În r. 8, din numele libertului se păstrează parțial două litere: ȘȚ (dacă sunt sigure). Dar în continuare este un spațiu (cât o literă) distrus care, după observația editorilor, poate proveni de la litera *C* sau de la *O*; este posibil să fie *C*. Litera următoare este *L*, dar cu hasta mai înaltă, deci ligatura *I+L* (la fel consideră și editorii). Astfel, numele libertului ar putea fi *Sy[c]ilus*.

L. Coelius Firminus a parcurs *tres militiae* într-o ordine firească: *praef(ectus) coh(ortis) II / [G]allor(um)* (este vorba de *cohors II Gallorum Macedonica*, din armata Moesiei Superior: Florian Matei-Popescu, Ovidiu Țentea, *Auxilia Moesiae Superioris*, Cluj-Napoca, 2018, p. 55–56), *trib(unus) mil(itum) leg(ionis) IIII F(laviae) F(elicis)*, din aceeași provincie, poate chiar din *exercitus* lăsat în Dacia (sub ordinele unui consular, cum ar fi Longinus sau Iulius Sabinus), apoi *[pr]aef(ectus) alae II Pannon(iorum)*, în cursul războiului din 105–106 (*expeditio Dacica II*), când a fost decorat de împăratul Traian: *[d]onis donato bello D[acic(o)]*. Decorarea sa îl califica pentru o *quarta militia*; dar, din motive necunoscute, acest brav ofițer a preferat retragerea, rămânând la Ratiaria.

Gentiliul *Coelius* pare să se fi păstrat în zona dunăreană. Astfel, la Sucidava s-a descoperit o ștampilă (cartușul în formă de *tabula ansata*) COILIN[-] (IDR II, 239); Dumitru Tudor citea *co(hors) I Ling(onum)*, trupă care ar fi participat la războiul lui Traian cu dacii, după care a părăsit Dacia (Dumitru Tudor, *La cohors I Lingonum en Dacie*, în *Hommages à Albert Grenier*, Bruxelles, 1962, p. 1523; Dumitru Tudor, *Comunicări epigrafice, III*, SCIV 16, 2, 1965, p. 362, nr. 10). Dar la un an după prima publicare a ștampilei de la Sucidava, s-a descoperit la Ratiaria o ștampilă întreagă COILING, care a fost atribuită unui producător civil, *Coil(i) Ing(enui)* (numele la genitiv) (Zlatka Morfova, *Briques et tuiles romaines à estampilles de la Bulgarie du nord*, ArheologijaSofia 5, 1, 1963, p. 29, nr. 6–9; vezi și IDR, II, 239). De asemenea, o ștampilă *L COEL PRIMI* s-a descoperit la Novae (Moesia Inferior) (Tadeusz Sarnowski, *Die Ziegelstempel aus Novae, I: Systematik und Typologie*, Archaeologia (Varșovia), 34, 1983, p. 17–61, fig. 18 (XXVI 1); Michał Duch, *Stamps on Bricks and Tiles from Novae. Outline and Chronologie*, Novensia 28, 2017, p. 113–114, fig. 15/5).

2144. PETRA. Lespede de gresie utilizată ca treaptă de scară într-o biserică („Ridge Church”).

Lectura: AÉ, 1996, 1630 (Maurice Sartre); reluată în IDRE, II, 1630. Studiu amplu, recent (dar fără a modifica lectura): Olli Salomies, Zbigniew Fiema, *Latin Inscription in the Ridge Church at Petra*, Arctos 43, 2009, p. 117–140.

MOESIA INFERIOR(Dobrogea)
(nr. 2145–2178)**Bibliografie – Generalități**

(nr. 2145–2166)

2145. Emilian Popescu, *Studii de istorie și de spiritualitate creștină*, IV. *Epigrafie*, București, 2019, 896 p.

Volumul (cel de-al patrulea din această serie) strânge contribuțiile epigrafice ale autorului (arheolog, epigrafist și istoric bizantinist). În final, indici (nume de persoane, toponimie și hidronimie; p. 872–891) și *Tabel de corespondență editorială* (p. 892–894).

*

2146. Marius Alexianu, Florian Matei-Popescu, *The linguistic impact of the Roman army in the province of Moesia Inferior*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Wolfgang Spickermann (eds.), *Roman Army and Local Society in the Limes Provinces of the Roman Empire. Papers of an International Conference, Iași, June 4th–6th, 2018*, PHAROS 42, Rahden/Westf., 2019, p. 63–84.

Autorii prezintă principalele elemente ale impactului lingvistic al armatei romane din Moesia Inferior. Subliniază că pentru acest subiect trebuie să se facă o clasificare a diferitelor tipuri de contacte lingvistice: accidental sau permanent, natural sau artificial (pe cale oficială) etc. Lucrarea propune o abordare bazată pe direcțiile generale de cercetare asupra rolului lingvistic al legiunilor și trupelor auxiliare în procesul de romanizare în Moesia Inferior.

2147. Dan Aparaschivei, *Facilities and Medical Staff of the Lower Danubian Roman Army*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba (ed.), *Limes, Economy and Society in the Lower Danubian Roman Provinces*, Colloquia Antiqua 25, Leuven – Paris – Bristol, 2019, p. 57–80.

Reorganizarea temeinică a armatei romane în timpul Principatului a avut în vedere și problema îngrijirii soldaților răniți în cursul luptelor; în acest scop s-au construit spitale în castru (vezi p. 59–66, despre *valetudinaria* în Dacia și Moesia). De reținut tabelele cu medicii (din legiuni sau trupele auxiliare) atestați epigrafic din Moesia Superior (p. 62), Moesia Inferior (p. 72) și *medici ocularii* din Dacia și Moesia Superior (p. 69).

2148. Alexandru Avram, *Titoli onorifici nelle città greche delle coste occidentali e settentrionali del Mar Nero in età imperiale*, în Nathanael Andrade, Carlo Marcaccini, Giulia Marconi, Donata Violante (eds.), *Roman Imperial Cities in the East and in Central-Southern Italy*, Ancient Cities 1, Roma, 2019, p. 227–244.

Cu un *supplementum epigraphicum*.

2149. Alexandru Avram, *Phrygian Personal Names in Phrygian Inscriptions*, în Gocha R. Tsetschladze (ed., with the assistance of Mahmut Bilge Başturk and James Hargrave), *Phrygia in Antiquity from the Bronze Age to the Byzantine Period. Proceedings of an International Conference ‘The Phrygian Lands over Time: From Prehistory to the Middle of the 1st Millennium AD’, held at Anadolu University, Eskişehir, Turkey, 2nd–8th November*,

2015. *Dedicated to the memory of Prof. G.K. (Ken) Sams*, Colloquia Antiqua 24, Leuven – Paris – Bristol, 2019, p. 305–349.

Studiu important pentru eventuale comparații cu elementele microasiatice din Dacia și Moesia Inferior.

2150. Alexandru Avram, *Les timbres amphoriques de remplissage de la fosse sacrée du téménos d'Istros*, în Nathan Badoud, Antigone Marangone (eds.), *Analyse et exploitation des timbres amphoriques grecs*, Rennes, 2019, p. 323–337.

Cu un catalog al ștampilelor, după proveniență: Thasos, Rhodos, Cnidos, Smyrna, Heraclea Pontica, Chersonesul Tauric.

2151. Alexandru Avram, *Nouveautés épigraphiques d'Istros*, Romanian Archaeological Institute in Athens Bulletin 1, 2019, p. 69–78.

Autorul publică 12 inscripții grecești, provenind din descoperiri mai vechi, dar care nu au fost incluse în *corpus*-ul de inscripții histriene (ISM, I, 1983): patru inscripții funerare din epoca clasică sau începutul epocii elenistice (nr. 1–4), două monumente onorifice elenistice (nr. 5–6), un monument în onoarea lui Septimiu Sever (nr. 9), un catalog fragmentar din epoca Severilor (nr. 10) și alte câteva inscripții fragmentare (nr. 7–8 și 11–12). Acestea urmează să completeze conținutul unui *supplementum* la volumul ISM, I.

2152. Alexandru Avram, Dragoș Hălmagi, *Inscriptions funéraires de Scythie Mineure*, ZPE 210, 2019, p. 105–115 (12 inscripții cu loc de descoperire necunoscut, păstrate la Muzeul Național de Antichități – Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București; autorii presupun că acestea pot proveni din cetățile grecești din Pontul stâng).

2153. Alexandru Avram, Dragoș Hălmagi, *Nouveaux documents sur les cultes égyptiens à Tomis*, în *Greci e Romani sulle sponde del Mar Nero*, Aristonothos 15, 2019, p. 61–76.

În această privință, inscripțiile cele mai vechi sunt: o dedicație [τ]ῆι βασιλ[ίς]ση(ι) Ἰσιδ[ι] Ἀ]ρτέμ[ιδι] (secolul II a.Chr.; ISM, VI/2, 484); alta ridicată κατὰ ὄναρ („potrivit unui vis”) de un sinopean lui Sarapis (ISM, II, 152 = ISM, VI/2, 152); a treia (fragmentară) consacrată Σαράπιδι καὶ Εἰσιδι καὶ Ἄνουβιδι καὶ θεοῖς πᾶσιν (ISM, II, 154 = ISM, VI/2, 154); cea de-a patra, un fragment de decret care atestă existența unui sanctuar al lui Sarapis și celebrarea unei sărbători Χα[ρμό]συνα (ISM, II, 7 = ISM, VI/2, 7).

Un alt grup de inscripții datează de la sfârșitul secolului II p.Chr. Mai întâi, un altar ridicat la 26 martie 160 de un oarecare Καρπίων Ἀνουβίωος (patronimul teoforic vorbește de la sine), [θε]ῶ μεγ<ά>λω Σαράπ[ιδι καὶ] τοῖς συννάοις θεοῖς, pentru împărații Antoninus Pius și Marcus Aurelius, precum și τῶ οἴκῳ τῶν Ἀλεξανδρέων (ISM, II, 153 = ISM, VI/2, 153; o asociație de negustori alexandrini).

Se adaugă, spre sfârșitul secolului al II-lea, o dedicație fragmentară, în care se citește numele lui Sarapis (ISM, II, 398 = RICIS, 618/1006); un altar votiv cu reprezentarea lui Osiris (?), dar păstrând doar câteva litere din inscripție (ISM, II, 149 = ISM, VI/2, 149); o dedicație κυρίῳ θεῶ μεγάλῳ Σεράπιδι κα[ὶ] κυ]ρίῳ Εἰσιδι καὶ Ἀνουβιδι καὶ [τοῖς] συννάοις ἐπηκόοις [θεοῖς] (ISM, VI/2, 486).

De asemenea, din epoca Severilor, o inscripție pusă de colegiul pastophorilor (ISM, VI/2, 98).

Aceste dovezi directe sunt completate de autori cu numele teoforice purtate de câțiva locuitori din Tomis: Ἰσίδωρος (ISM, II 96, r. 5; poate și ISM, II, 154: [Ἰσι?]δῶρου), Σαραπίων (ISM, II, 2, r. 1 și 29, cca 100 a.Chr.), Σεραπίων (ISM, II, 17, r. 17; 21, r. 3; 125, r. I.18), Σεραπόδωρος (ISM, II, 83, r. II.23).

Autorii mai adaugă (p. 64) un Ἀνουβίων, atestat probabil de o inscripție funerară (ISM, II, 314), al cărei text este prezentat acum astfel: Ἀνουβ[- - - - - τήν] / [σ]τήλην [κατεσκευά]- / σα Βειθ[- - - - -] / μνήμη[ς] χ[άρις].

O altă inscripție beneficiază de o ameliorare de lectură (p. 65–70). Este un fragment de placă, păstrat la Muzeul Național de Antichități – Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, inv. L 883. Dimensiuni: 0,225 × 0,165 × 0,065 m (IGR, 621 = ISM, VI/2, 37).

Τύχ[η] ἀγαθῆι
 [ιερωμένης] θεᾶς Ἀγριπ[πεινῆς Σεβαστῆς μηνός]
 [Ἀπατουρε]ῶνος ἕκτη πα[- - - - - τῆς ἐκκλησί]-
 [ας ἀρχαιρε]τικῆς ἐπιμη[νιεύοντος τοῦ δεῖνος]
 5 [τοῦ Ποσειδ?]ωνίου, vac. ἄρχ[οντες εἶπαν· ἐπειδὴ ὁ ἱε]-
 [ρεὺς Σαράπιδ]ος καὶ Ἰσιδ[ος ὁ δεῖνα τοῦ δεῖνος]
 [εὐσεβῶς μὲν δ]ιακείμεν[ος πρὸς τὸ θεῖον, εὐνόως]
 [δὲ εἰς τὴν πα]τρίδα, φύλ[- - - - -]
 [- - - - -] θεοῖς [- - - - -] –
 10 - - - - - ἸΤΩΝ - - - - -

Traducerea: „Sous la prêtrise de la divine Agrippine Auguste, le sixième jour du mois Apaturêôn (?), [...] Untel fils de [Poseid?]onios étant président de l’assemblée d’élection des magistrats, les archontes ont fait la proposition: attendu que le prêtre de Sarapis et d’Isis, Untel fils d’Untel, éprouvant une disposition, d’une part, pieuse à l’égard de la divinité, d’autre part, bienveillante envers (notre) patrie ...”.

Decretul este datat prin eponimia imperială (împărăteasa Agrippina); este a doua eponimie imperială atestată în Scythia Minor, după ISM, III, 46 – decretul de la Callatis al unui thiasos datat prin eponimia lui Tiberius.

În încheiere, autorii articolului cred că, tot de la Tomis, ar putea proveni un fragment de inscripție din vechea colecție a Muzeului Național de Antichități – Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, inv. L 871; dimensiuni: 0,19 × 0,21 × 0,08 m).

- - - - - ONO - - - - -
 [Ἰσιδι καὶ Σ]αράπ[ιδι καὶ τοῖς]
 [συννάοις θε]οῖς κα[ὶ αὐτοκρά]-
 [τορι? - - - - -].

În r. 2, editorii au în vedere eventual [θεῶ μεγάλῳ Σ]αράπ[ιδι], precum în ISM, II, 153.

2154. Nathan Badoud, Alexandru Avram, *Bulletin amphorologique (2002–2016)*, REG 132, 2019, p. 129–246

2155. Roxana-Gabriela Curcă, *Sermo castrensis in Moesia Inferior*, în Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliba, Wolfgang Spickermann (eds.), *Roman Army and Local Society in the*

Limes *Provinces of the Roman Empire. Papers of an International Conference, Iași, June 4th–6th, 2018*, PHAROS 42, Rahden/Westf., 2019, p. 85–93.

Autoarea discută cele mai semnificative atestări epigrafice ale vocabularului militar din Moesia Inferior.

2156. Roxana-Gabriela Curcă, *Code Switching. Expression Forms of Linguistic Identity in Moesia Inferior*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba (ed.), *Limes, Economy and Society in the Lower Danubian Roman Provinces*, Colloquia Antiqua 25, Leuven – Paris – Bristol, 2019, p. 11–18.

Studiul urmărește câteva cazuri de bilingvism (fenomen lingvistic atestat în partea de est a provinciei, în zona cetăților pontice), pe baza câtorva inscripții: ISM, I, 282 (Histria) – închinare *D(is) I(nferis) M(anibus)*, iar în continuare text grece; ILB, 156 (Dolna Beșovica), în r. 1 *Ἀγαθ(ῆ) Τύχ(η)ι*, iar în continuare dedicația pentru I(upiter) O(ptimus) M(aximus), Iuno Regina, Minerva Victrix, Vulcanus, Mercurius, pusă de un *strat(or) co(n)s(ularis)*; ILB, 183 (Vicus Trullensium) – dedicație latină pentru I(upiter) O(ptimus) M(aximus), iar la sfârșit *Ἀγαθοκ(λῆς) ἐπο[ί]ει*; IGR, I², 218 (Odessos) – inscripție funerară, parte latină, parte greacă. Autorul cercetează factorii determinanți ai acestui fenomen, mediul social în care apare (rural sau urban, civil sau militar), rolul lapicidului, originea etnică a utilizatorilor.

2157. Florian Matei-Popescu, *Territoria and regiones in the Lower Danubian Provinces*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba (ed.), *Limes, Economy and Society in the Lower Danubian Roman Provinces*, Colloquia Antiqua 25, Leuven – Paris – Bristol, 2019, p. 95–106.

Studiu complex, privind doi termeni în epigrafia celor două provincii dunărene. Dar *regio* era o „circumscripție polițienească”, constând din posturi de *beneficiarii (consularis)*, având, uneori, deasupra un *centurio*, detașat dintr-o legiune a provinciei și făcând parte din *officium consularis*. Deși, uneori, *regio* acoperea teritoriul unui oraș (cazul Drobetei; sau chiar o organizare rurală, de tipul *territorium Lucanum*: vezi AÉ, 2015, 1186 = CEpR, XXXVI (2016), 1909), *territorium* și *regio* erau noțiuni diferite (vezi și *regio Montanensium* în Moesia Inferior). Alte trei *regiones* citate de autor prezintă interes aparte: o inscripție de la Cyrrhus în Syria (CIL, III, 195 = IGLS, I, 150) menționează un centurion din legiunea VII Claudia (?), de a cărui piatră s-a îngrijit fratele său, soldat din legiunea IIII Flavia *ex provincia Moesia Super(iore) reg(ione) Viminac(ensi)*; la Roma, un pretorian *nat(us) Moesia Super(iore) reg(ione) Ratiare(n)se vico C[i]nisco* (CIL, VI, 2730 = AÉ, 1979, 20 = 1996, 91); tot la Roma, alt militar, *natus ex provincia Maesia Inferiore regione Nicopolitana vico Sapisara*, a cărui piatră o pune fratele său, din *cohors XIII urbana* (CIL, VI, 2933). Notarea regiunii (uneori și a satului – *vicus*) era importantă pentru indicarea originii (provenienței).

Dar *regio Scodrihe(n)sis* (CIL, VI, 2698 = IPD⁴, 624) nu era situată în Dacia noastră, ci în Dacia Mediterranea, iar toponimul citat era probabil Scodra din Albania (Wilhelm Tomaschek, *Die alten Thraker*, Wien, 1893, p. 83; George G. Mateescu, *I Traci nelle epigrafi di Roma*, ED I, 1923, p. 169; Ioan Iosif Russu, *Illirii*, București, 1969, p. 216) (motiv pentru care nu am introdus-o în IDRE, I).

2158. Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, *Soldats du milieu rural de la Mésie Inferieure recrutés dans l'armée romaine*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba (ed.), *Limes, Economy and*

Society in the Lower Danubian Roman Provinces, Colloquia Antiqua 25, Leuven – Paris – Bristol, 2019, p. 19–29.

Studiu epigrafic (bazat cu precădere pe diplomele militare) privitor la recruții din trupele auxiliare (*alae* și *cohortes*; intensitate diferită, după epoci), flotele de la Misenum și Ravenna, precum și cohortele pretoriene (după Septimiu Sever). Din păcate, cele mai multe dintre aceste documente, apărute în ultimele decenii, provin din comerțul de antichități, fiind cu „loc de descoperire necunoscut”; suntem astfel lipsiți de posibilitatea de a aprecia corect câți dintre cei *dimissi honesta missione* se întorceau în provincia lor, eventual chiar în comunitățile din care proveneau. O situație interesantă este a celor recrutați în teritoriul cetății Nicopolis ad Istrum – problemă discutată mai pe larg într-un studiu anterior: Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Violeta-Maria Răileanu, *Les territoires ruraux comme source de recrutement pour la flotte. Le cas de Nicopolis ad Istrum (Mésie Inférieure) et une nouvelle hypothèse à propos de la politique de recrutement sous Septime Sévère*, Dialogues d’histoire ancienne 40, 2, 2014, p. 193–205.

2159. Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, *The Cult of Jupiter and of Juno Regina in the rural Areas of Moesia Inferior*, JAHA 6, 2, 2019, p. 42–51.

Studiul analizează aparițiile cultului lui Jupiter și Juno în mediul rural din Moesia Inferior, cu trei tabele sintetice ale atestărilor epigrafice. Autorul conchide că majoritatea textelor care au legătură cu acest cult în provincie provin din zona rurală. El conectează menționarea acestui cult cu prezența comunităților de *cives Romani consistentes* și a armatei romane în satele din Moesia Inferior.

2160. Annamária-Izabella Pázsint, *Life after honesta missio: A demographic and social perspective on the veterans from Moesia Inferior*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Wolfgang Spickermann (eds.), *Roman Army and Local Society in the Limes Provinces of the Roman Empire. Papers of an International Conference, Iași, June 4th–6th, 2018*, PHAROS 42, Rahden/Westf., 2019, p. 1–33.

Studiul se înscrie în cercetarea mai amplă privind locul veteranilor în cadrul societății locale din Moesia Inferior. Lucrarea are în vedere toți veteranii atestați în Moesia Inferior, inclusiv cei care au venit din alte provincii; remarcă integrarea acestora în viața provinciei, interacțiunea cu societatea locală. Ca atare, lucrarea urmărește câteva aspecte, precum: istoricul cercetării, date statistice privind veteranii; date demografice (vârsta, originea); activitatea profesională după *honesta missio*, familia veteranului; alte legături cu lumea romană exterioară.

2161. Annamária-Izabella Pázsint, *Notes on the Family Links from Lower Moesia*, JAHA 6, 4, 2019, p. 110–117

Note privind legăturile familiale din Moesia Inferior; lucrarea are ca obiectiv să ofere o imagine de ansamblu asupra tipurilor de relații familiale atestate în Moesia Inferior pe o perioadă de trei secole, în încercarea de a distinge obiceiurile și specificitățile epigrafice corespunzătoare.

2162. Valentin Piftor, *Observations on the Age-Rounding for Soldiers from the Lower Danubian Provinces*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba (ed.), *Limes, Economy and Society in the*

Lower Danubian Roman Provinces, Colloquia Antiqua 25, Leuven – Paris – Bristol, 2019, p. 83–94.

Încercare de aproximare a vârstei soldaților din provinciile romane Moesia Inferior și Dacia din secolele I–III. Autorul propune o comparație între vârsta populației militare (cuprinzând soldați și veterani) și cea a populației civile, încercând a explica gradul mai redus de viață în rândul soldaților în comparație cu civilii.

2163. Alexandru Rațiu, Ioan Carol Opreș, *Roman military baths from Capidava (second to third century AD)*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Wolfgang Spickermann (eds.), *Roman Army and Local Society in the Limes Provinces of the Roman Empire. Papers of an International Conference, Iași, June 4th–6th, 2018*, PHAROS 42, Rahden/Westf., 2019, p. 263–282.

În cursul săpăturilor, au apărut numeroase cărămizi șampilate ale legiunilor care au lucrat la construirea sau repararea băilor: *Leg(ionis) XI C(laudiae) p(iae) f(idelis)*, *Leg(ionis) XI C(laudiae)*, *Leg(ionis) XI C(laudiae) Ant(oniniana)* (ligatura A+N+T), *Leg(ionis) V Mac(edonica)* (ligature M+A).

2164. Adrian Robu, *La contribution de D.M. Pippidi à l'étude des inscriptions antiques*, în Andrei Timotin (ed.), *Un siècle d'études sud-est européennes en Roumanie. Bilan historiographique*, Brăila, 2019, p. 51–64.

2165. Rada Varga, Annamária-Izabella Pázsint, *Trade-Economy in Riverane Provinces: A Close-up Look at Trader's Networks and Mobility*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba (ed.), *Limes, Economy and Society in the Lower Danubian Roman Provinces*, Colloquia Antiqua 25, Leuven – Paris – Bristol, 2019, p. 31–56.

Subiectul privește problema comerțului în provinciile de la Dunărea de jos (Dacia, Moesia) și Germania; prin alegerea extremităților Imperiului Roman european, autoarele au dorit să evidențieze specificitățile, precum și unitatea obiceiurilor și a manifestărilor epigrafice ale comercianților. O privire detaliată asupra rețelelor și mobilității comerciantului.

2166. Nelu Zugravu, *Des abus des militaires sur les provinciaux dans certaines sources antiques tardives*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Wolfgang Spickermann (eds.), *Roman Army and Local Society in the Limes Provinces of the Roman Empire. Papers of an International Conference, Iași, June 4th–6th, 2018*, PHAROS 42, Rahden/Westf., 2019, p. 249–262.

Inscripții recent descoperite sau revizuite

(nr. 2167–2178)

2167–2173. Werner Eck, Andreas Pangerl, *Neue Diplome für die Truppen in den Donauprovinzen*, în Gergő István Farkas, Réka Neményi, Máté Szabó (eds.), *VISY 75. Artificem commendat opus. Studia in honorem Zsolt Visy*, Pécs, 2019, p. 128–145.

Șapte fragmente de diplome militare privitoare la trupele provinciilor Moesia Superior și Moesia Inferior. Reținem pe următoarele:

2167. P. 129–131. Fragment de diplomă (*tabella II*; 4,7× 2,4 cm), după o *constitutio* din anul 99 (v. *infra*) pentru armata provinciei Moesia Inferior:

Intus:	Extrínsecus:
[-----]RO	[-----]
[-----]CO[-]	[-----]NDI
[-----]NO	[-----]XAND
[-----]ORVM CV[- -]	[-----]
[-----]MODE[- -]	

Pe *intus*, autorii restituie mai întâi numele consulilor, pe baza a trei diplome din 14 august 99 (AÉ, 2006, 1862, pentru un gregalis din *ala I Flavia Gaetulorum*; AÉ, 2008, 1195, descoperit la Slava Rusă, din Moesia Inferior, dar numele trupei pierdut; AÉ, 2012, 1957, tot pentru un gregalis din *ala I Flavia Gaetulorum*): [*Q. Fabio Barba*]ro [*A. Caecilio Fausti*]no co[(n)s(ulibus)]; în continuare numele trupei și al prefectului: [*Alae I Flaviae Gaetul*]orum cu[i] praest / - - -] Mode[stus / exequite / - - -].

Pe *extrínsecus*, se păstrează resturi din numele a doi martori, reconstituite pe baza diplomelor citate: [*P(ubli) Lusci Ama*]ndi / [*Sex(ti) Fufici Ale*]xandr(i).

Despre numele prefectului, din care se păstrează parțial *cognomen*-ul, autorul observă: „er scheint bisher unbekannt zu sein”. Un omonim, Modestus, apare într-un fragment de diplomă de la Apulum (IDR, III/4, 694 = AÉ, 1999, 1280 = ILD, I, 16), dar care datează mai târziu, din anul 120 (AÉ, 2002, 1765).

Mai observăm însă că, în două dintre diplomele citate (AÉ, 2006, 1862; AÉ, 2012, 1957), numele prefectului apare întreg: *Alae I Flaviae Gaetulorum cui praest Q. Planius Sardus C. f. Pup(inia) Trutedius Pius* (dar nu este același cu parțial omonimul Q. Planius Sardus din diploma RMD, IV, 236, din 1 iulie 126 – așa cum se afirmă în comentariul final din AÉ, 2012, 1957). Rezultă că în fragmentul publicat recent, unde apare numele altui prefect: [- - -] Mode[stus], nu se poate reconstitui numele alei *I Flavia Gaetulorum*.

2168. P. 131–133. Fragment de diplomă militară (*tabella I*, dimensiuni: 3 × 3,3 cm), extras dintr-o *constitutio* din anul 115 a împăratului Traian, pentru armata provinciei Moesia Superior. Se cunosc deja trei diplome din aceeași *constitutio*: AÉ, 2005, 1723 = 2008, 1740; AÉ, 2014, 1647 (1 mai – 31 august 115); AÉ, 2015, 1885 (5 iulie 115). De reținut menționarea cohorții I Antiochensium în armata Moesiei Superior (cândva, în cursul războiului dacic, luase parte la ridicarea castrului de la Drobeta: IDR, II, 14).

2169. P. 133–135. Fragment de diplomă militară (*tabella I*, 4,3 × 3,3 cm), extras dintr-o *constitutio* din anul 127, eventual pentru armata provinciei Moesia Inferior; nimic esențial.

2170. P. 135–137. Două fragmente (ratașabile) dintr-o diplomă militară (*tabella I*, dimensiunile neindicate), extras dintr-o *constitutio* a împăratului Hadrian din anul 132, pentru armata provinciei Moesia Inferior.

Extrinsecus:

[postea duxisse]nt dumtaxa[t singuli singulas]
 [a(nte) d(iem)?] K(alendas) Mart(ias)
 [C. Serio Augu]rino C. Trebio [Sergiano co(n)s(ulibus)]
 [Coh(ortis) I Braca]ror(um) c(ivium) R(omanorum) [cui praest]
 5 [- - - - - Qu]intilianu[s - - - - -]
 [- - -] ex pedite
 [- - -] JEND
 [- - -] f(ilio) eius] et Flacco f(ilio) eiu[s - - -?]
 [Descriptum et rec]ognitum [ex tebula aen-]
 10 [ea quae fixa est R]omae in m[uro post tem-]
 [plum divi Aug(usti)] ad Min[ervam]

Intus:

[- - - - - et sunt in Moesia I]nfer(iore) sub Iu[lio]
 [Maiore quinq(ue) et vigint(i) stip(endis) e]m(eritis) dim(issis) hon(esta)
 miss(ione)
 [quor(um) nomin(a) subscrip(t)a sunt ip]sis lib(eris) post(erisque) eor(um)
 [civ(itatem) ded(it) et con(ubium) cum uxor(ibus) qua]s tu[nc habu-]
 5 [issent - - -]

Datarea (1 martie 132 sau intervalul 13 februarie – 1 martie 132) se face pe baza numelui consulior. După editori, trupa poate fi *cohors I Bracarorum* sau *cohors I Bracaraugustanorum civium Romanorum*. Trupa în care a slujit posesorul diplomei era sigur *cohors I Bracarorum*, atestată în Moesia Inferior prin diplomele militare din anii 125 (AÉ, 1997, 1772), 127 (AÉ, 1997, 1780) și 134 (CIL, XVI, 78). Cealaltă trupă, *cohors I Bracaraugustanorum civium Romanorum*, se afla deja în Dacia Inferior, unde este atestată de diplomele din anii 122 (RGZM, 20 = ILD, I, 18), 129 (RMD, V, 380 = AÉ, 2002, 1743 = ILD, I, 24), 130 (RMD, V, 376 = ILD, I, 25; vezi și fragmentul AÉ, 2002, 1743, datat curând după 130), 140 (IDR, I, 13 = RMD, I, 39), 146 (RMD, IV, 269 = AÉ, 2001, 2155; AÉ, 2011, 1791 = ILD, II, 826) și 150 (AÉ, 2007, 1761).

Cele trei litere stinghere din r. 5 sunt considerate a proveni dintr-un nume; sau poate indicarea originii, de exemplu [Asp]end(o) ?

2171. P. 137–139. Fragment de diplomă militară (*tabella I*; dimensiuni neindicate), extras dintr-o *constitutio* a împăratului Hadrian, dintre anii 133–138, pentru armata provinciei Moesia Superior. Dintre trupele reconstituite, reținem doar ca sigură *cohors [III Ca]mp(estrus) c(ivium) R(omanorum)*.

2172. P. 139–141. Fragment de diplomă militară (*tabella I*, dimensiuni: 3,2 × 4 cm), extras dintr-o *constitutio* a împăratului Hadrian, anul 138, posibil pentru armata provinciei Moesia Inferior. Având în vedere conținutul nesemnificativ, precum și ignorarea locului de descoperire, piesa este total lipsită de valoare științifică.

2173. P. 141–143. Fragment de diplomă militară (*tabella I*, dimensiuni: 3 × 3,3 cm), extras dintr-o *constitutio* a împăratului Antoninus Pius, din anul 157, pentru armata provinciei

Moesia Superior. Reținem doar informația *coh(ortis) II G[allorum Macedonicae, cui praest] L. La[berius?]*; numele posesorului este pierdut.

2174. Proveniență necunoscută. Fragment de diplomă militară (*tabella II*). Dimensiuni: 13,3 × 7 cm. Nu se indică locul de păstrare (muzeu, colecție).

Werner Eck, Andreas Pangerl, *Fragmentarische Militärdiplome aus der Zeit von Domitian bis Commodus*, ActaMN 56/I, 2019, p. 58–60, nr. 3.

Intus²:

[Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) Nerva Traianus Augustus Germanicus Dacicus pontifex maximus tribunic(ia) potestat(e) VIII imp(erator) IIII co(n)s(ul) V p(ater) p(atriciae)]
[equitibus et peditibus qui militant in alis tribus et cohortibus septem, quae appellantur I Claudia Gallorum et I Vespasiana Dardanorum et Gallorum Flaviana et I Flavia Commagenorum et I Lusitanorum Cyrenaica et II Lucensium et II Flavia Bessorum et sunt in Moesia Inferiore sub A(ulo) Caecilio Faustino, qui quina et vicena plurave stipendia meruerunt item dimissis honesta missione, quorum nomina subscripta sunt, ipsis, liberis posterisque eorum civitatem dedit]

[et conubium cum ux]oribus quas tunc
[habuissent, cum est c]ivitas iis data aut,
[si qui caelibes essen]t, cum iis, quas pos-
[tea duxissent dum]taxat singuli singu-
 5 *[las. A(n)te d(i)em I]II I(d)us Mai(as)*
[C(a)io Iulio Basso]
[Cn(a)eo Afranio] Dextro co(n)s(ulibus)
[Alae Gallorum Flavia]nae, cui praefuit
 [- - - -] *Primus*
 10 *[gregali / ex gregale]*
 [- - -] *+ri f(ilio) Besso*
 [- - -] *filiae uxori eius*
 [- - -] *f(ilio) eius*
 [- - -] *f(ilio) eius*
 15 [- - -] *f(ilio) eius*
[Descripum et recognit]um ex tabula ae-
[nea, quae fixa est Romae].

Extrinsecus:

[Ti(beri) Iuli] Urbani
[Q(uinti) Pompei] Homeri
[P(ubli) Cauli] Restituti
[P(ubli) Atini] Amerimni
 5 *A(uli) Iuli] Clementis*
[Ti(beri) Iuli] Euphimi
[P(ubli) Cauli] Vitalis

² Rândurile sunt departajate și numerotate numai din locul unde textul se păstrează (parțial).

Reconstituirea numelor consulilor (Attilio Degrassi, *I fasti consolari dell'Impero Romano*, Roma, 1952, p. 31) și lista integrală a martorilor de pe *extrinsecus* au permis editorilor datarea diplomei pe timpul lui Traian; prin analogie cu altă constituție (CIL, XVI, 50), diploma este datată 13 mai 105.

Pentru armata provinciei, v. Florian Matei-Popescu, *The Roman Army in Moesia Inferior*, București, 2010, p. 167 sqq.

2175. Werner Eck, Andreas Pangerl, *Diplome der Kaiser der 3. Jh. für Prätorianer außer Severus Alexander*, ActaMN 56/I, 2019, p. 83–107.

Pentru cronica noastră, prezintă interes prima diplomă publicată (*tabella I*, întregă; dimensiunile neindicate), p. 85–89 cu fotografii ale ambelor fețe. Anul 204.

Reținem numai informația din r. 20–21 (*extrinsecus*):

Coh(ors) VI pr(aetoria) p(ia) v(index)

T(ito) Gaio T(iti) f(ilio) Ulp(ia) Maximo Nicopol(i).

2176. Diplomă militară; fragment, *tabella I*. Dimensiuni: 10,4 × 8,8 cm. Pe fața exterioară, fir dublu de încadrare. Se păstrează într-o colecție privată din Italia (Fabrizio Casprini).

Dan Dana, *Trois diplômes militaires inédits*, ZPE 211, 2019, p. 227–232, nr. 1 (foto în text).

Tabella I extrinsecus:

[-----]
 şub̄ P. I[uventio Celso item coh. II Flavia]
 Numidarum t[ranslata in Moesiam In-]
 ferioem quinis et v[icenis pluribusve]
 stipendis emeritis dimi[s]sis honesta mis-]
 5 sione quorum nomina sub[s]cripta sunt ipsis]
 liberis posterisque eor(um) civit[atem dedit et]
 conubium cum uxorib(us) quas tu[n]c habuisse-]
 nt cum est civitas iis dat(a) aut si q[ui] caelibes]
 ess(en)t cum is quas postea duxisse[nt dumta-]
 10 xat singulis singulas.
 A(nte) d(iem) V Nonas A[ug(ustas)]
 L. Stertinio Norico L. Fadio [Rufino co(n)s(ulibus)]
 Coh(ortis) IIII Gallorum cui pr[aest]
 C. Vindicium C. f. Pub(lilia tribu) F[ontanus]
 15 ex equite
 Robromi Robro[mi f(ilio)]
 et Robrimo f(ilio) eius et Ma++ [f(ilio) eius]
 et Valerio f(ilio) [eius].
 Descriptum et recognitum ex ta[bula aenea quae]
 fixa est Romae in muro post temp[us] divi Augusti)
 20 ad Minervam.

Tabella I intus:

[Imp(erator) Caesa]r divi N[er]vae f(ilius) Nerva Trai-
 [anus Aug(ustus) Ger]m(anicus) Dacicus pontis (!) maxim(us) tri-

[bunic(ia) potest(ate) X]VII imp(erator) VI co(n)s(ul) V p(ater) p(atriciae)
 [peditibus] et equitibus qui militav(erunt) in
 5 [cohortib]uș duabus II Bracaraugus-
 [tanor]uș et et III Gall(or)um quae
 [sunt inTh]racia sub P. Iuventio Celso
 [item (coh.) II Fla]via Numidarum TRANSLAV (!)
 [in Moesia]m Inferiorem quinis et vi-
 10 [cenis pluri]busve stipendis emeritiș
 [dimissis ho]nēsta missione quoru[m]
 [nomina subs]cripta sunt ipsis [libe-]
 [ris posterisque] etc

Data diplomei este asigurată prin numele consulilor *L. Stertinus Noricus* (PIR², S 909) și *L. Fadius Rufinus* (PIR², F 100), atestați în anul 113 (A. Degrassi, *I Fasti consolari dell Impero Romano*, Roma, 1952, p. 33); alături de indicația *a(nte) d(iem) V Nonas A[ug(ustas)]*, data diplomei a fost stabilită de editor la 1 august 113. Guvernatorul Thraciei, un personaj polionim, *P. Iuventius Celsus T. Aufidius Hoenius Severianus* (Bengt E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, Göteborg, 1984, col. 163, nr. 10), *legatus Augusti pro praetore*, este primul din seria guvernatorilor de rang senatorial ai acestei provincii.

Interesul nostru pentru această provincie este determinat de mențiunea cohorții *II Flavia Numidarum*: această trupă s-a aflat la început în Moesia Inferior (diploma AÉ, 2009, 1803 din 24 noiembrie 107), apoi apare în Thracia, din care aflăm (prin prezenta diplomă, din 113) că a fost din nou transferată (*translata*) în Moesia Inferior (în care apare în două diplome din 116: AÉ, 2000, 1806 și 1863). Înseamnă că inscripția (bilingvă, latină și greacă) de la Șipka (AÉ, 1965, 347 = IGB, III/2, 1741 = IDRE, II, 350), în care apare un *Marcus Traidacus, eques coh(ortis) II Numid(arum)*, datează *ante* 113. Ulterior apare în armata Daciei Inferior, în două copii după o *constitutio* din 17 iulie 122: una RGZM, 20 (= CEpR, XXI–XXIV (2001–2004), 973; ILD, I, 18); cealaltă AÉ, 2007, 1759 (= Werner Eck, Andreas Pangerl, *Neue Diplome für die dakische provinzen*, ActaMN, 43–44/I, 2006–2007, p. 186–189, nr. 1; CEpR, XXIX (2009), 1391; ILD, II, 814).

2177. Proveniență necunoscută. Stelă de marmură; dimensiuni: 0,31 × 0,31 × 0,035 m. Muzeul Național de Antichități – Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București (inv. L 913).

Alexandru Avram, *An Epigram for a Sinopean from Tomis*, în Gocha R. Tsentschladze, Sümer Atasoy (eds., with the collaboration of Akin Temür and Davut Yiğitpaşa), *Settlements and Necropoleis of the Black Sea and its Hinterland in Antiquity. Select papers from the third international conference ‘The Black Sea in Antiquity and Tekkeköy: An Ancient Settlement on the Southern Black Sea Coast’, 27-29 October 2017, Tekkeköy, Samsun, Oxford, 2019*, p. 77–81.

Σινώπη πατρί [ς ἐστὶ μοι, - - - - -]-
 τιανὸς δὲ καλοῦμαι, . . [- - - - ἀκα]-
 χήσας πατέρα κλυτὸν Ἀ[- - - - -]-
 ον· ἀλλά με Μοῖρα τάρχυσε [τῶδ' ἐ]-
 5 δάφει καὶ ἐνόσφισε φένγ[ους εἰς τύμ]-
 βον μέλλοντα γάμοις ζυ[γίους μείγνυσ]-

θαῖ τοῖνον ἐγὼ προλέγω [- - - - -]
 8 χρῖ.. [- - - - -]. ἡ χρῆ [- - - - -]
 - - - - -

Traducerea autorului: „Sinope is my fatherland, and I am called [- -]tianos. - - I grieved (my) father, the glorious A[- -]os. But Destiny buried me solemnly and removed me from the light in this ground in the tomb when I was about to be joined in the yoke of marriage. Hence I proclaim ...”.

Editorul consideră că această inscripție provine foarte probabil din Dobrogea; stilul și alte elemente interne indică orașul Tomis, care a furnizat cele mai numeroase epigrame în epoca imperială. Autorul compară cu alte câteva producții ale „poeziei” tomitane. Date: secolele II–III p.Chr.

2178. Proveniență necunoscută. Fragment de placă de marmură, identificată în anul 2013 în colecția școlii elementare din Greci (jud. Tulcea). Dimensiuni: $\hat{h} = 0,28$ m, lățime între 0,09–0,19 m, gros. 3 cm. Înălțimea literelor uniformă.

Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Florian Matei-Popescu, *A new album of the quinquennales and magistri canabensium at Troesmis*, în Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Wolfgang Spickermann (eds.), *Roman Army and Local Society in the Limes Provinces of the Roman Empire. Papers of an International Conference, Iași, June 4th–6th, 2018*, PHAROS 42, Rahden/Westf., 2019, p. 95–108.

[- - - - -]
 Q(uin)q(uennalis) M(arcus) Egn[atius - - -]
 C(aius) Iuliu[s - - -]
 Q(uin)q(uennalis) C(aius) Sulpi[cius - - -]
 et ob [hon(orem) q(uin)q(uennalitat)is - - -]
 5 Q(uin)q(uennalis) L(ucius) Noni[us - - -]
 et ob h[on(orem) q(uin)q(uennalitat)is - - -]
 Q(uin)q(uennalis) P(ublius) Ael(ius) Asc[us - - -]
 et ob hon(orem) q(uin)q(uennalitat)is - - -]
 Ael(ius) Licinius E[- - -]
 10 T(itus) Flavius Iuni[us - - -]
 Q(uintus) Iulius Flori[anus - - -]
 C(aius) Valerius Pri[mus - - -]
 Q(uintus) Manlius Ma[ximus - - -]
 C(aius) Iulius [- - -]
 15 C(aius) Val(erius) [- - -]
 A[- - -]

R. 2, IVLI, inscripția s-a rupt pe linia barei din stânga a lui V; r. 9, litera cu care începe *cognomen*-ul nu este E, ci doar aproximativ jumătatea de jos a hastei unei litere; r. 10 IVNI, ligatura V+N; r. 14, după *nomen*, se mai pot identifica două litere, eventual TĬ; r. 15, *nomen*-ul nu era probabil abreviat, în spărtură se poate intui E, deci VALE[r]ius; în ultimul rând, litera din spărtură nu este A, ci capătul de sus al unei haste, deci I sau mai probabil L (deoarece dupăastă, pare a mai fi un spațiu liber), L(ucius?).

ABREVIERI

AA	Archäologischer Anzeiger. Deutsches Archäologisches Institut, Darmstadt, München, Tübingen – Berlin
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Seria Arheologie-Istorie-Conservare, Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău
AÉ	l'Année Épigraphique, Paris
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
Alt Schaessburg/Alt-Schäsburg	Alt-Schäsburg. Istorie. Patrimoniu, Anuarul Muzeului de Istorie din Sighișoara
AnB	Analele Banatului, Timișoara
Anatolian Studies	Anatolian Studies. Journal of the British Institute at Ankara, 1951–
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat tudományos folyóirata, Budapesta
Archiva Moldaviae	Archiva Moldaviae. Societatea de Științe Istorice din România, Iași
ArchKorr	Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
Argesis	Argesis. Muzeul Județean Argeș, Pitești
Arhiva (Iași)	Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare din Iași
ArhMold	Arheologia Moldovei, Institutul de Arheologie, Iași
Aristonothos	Aristonothos. Scritti per il Mediterraneo antico
AUVT–SAH	Annales de l'Université « Valahia », Târgoviște. Section d'Archéologie et d'Histoire
Banatica	Banatica, Muzeul Banatului Montan, Reșița
BARIntSer	British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BÉ	Bulletin Épigraphique, Paris
Biblarh	Biblioteca de arheologie, Editura Academiei Române, București
BiblMemAnt	Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra-Neamț
BiblThrac	Bibliotheca Thracologica, București
BMI	Buletinul Monumentelor Istorice, București
Britannia	Britannia. A Journal of Roman-British and Kindred Studies. Society for the Promotion of Roman Studies, Cambridge
Bulletin AIESEE	Bulletin de l'Association Internationale des Études Sud-Est Européennes
Byzantina	Byzantina, Thessaloniki
I.Byzantion	A. Łajtar, <i>Die Inschriften von Byzantion. I. Die Inschriften</i> (IGSK 58), Bonn, 2000
CA	Cercetări Arheologice, București
CCA	Cronica Cercetărilor Arheologice din România
CCDJ	Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
CEpR	Constantin C. Petolescu, <i>Cronica epigrafică a României</i> , SCIVA, București
CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin, 1863–
CN	Cercetări numismatice, București

Colloquia Antiqua	Colloquia Antiqua: Supplements to the Journal Ancient West & East
I.Cret.	M. Guarducci, <i>Inscriptiones Creticae</i> I–IV, Rome, 1935–1950
Cultura polisa	Cultura polisa, Novi Sad
Cyrrillomethodianum	Cyrrillomethodianum Studies on the History of Greek-Slavic Relations, Thessaloniki
Dacia	Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; Dacia N.S. (nouvelle série), Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Académie Roumaine, Institut d'archéologie « V. Pârvan », București
Dacoromania	Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität, Freiburg/München
Dobrudža/Dobrudja	Dobrudža. Sbornik istoriceskii Muzei v Dobrici i Silistra
EAIVR	<i>Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, A–C, D–L, M–Q</i> , București, 1994, 1996, 2000
EphemNap	Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
I.Ephesos	H. Wankel, R. Merkelbach et al., <i>Die Inschriften von Ephesos</i> I–VII (IGSK 11–17), Bonn, 1979–1984
Glasul Bisericii	Glasul Bisericii, Mitropolia Munteniei și Dobrogei
Historia Urbana	Historia Urbana. Comisia de Istorie a Orașelor din România, Sibiu
IDR	<i>Inscriptiones Daciae Romanae – Inscriptiile Daciei romane</i> , colecție coordonată de Dionisie M. Pippidi și Ioan Iosif Russu, București, I. <i>Introducere istorică și epigrafică – Diplomele militare – Tăblițele cerate</i> (Ioan Iosif Russu), 1975; II. <i>Olenia și Muntenia</i> (Grigore Florescu și Constantin C. Petolescu), 1977; III/1. <i>Dacia Superior. Zona de sud-vest</i> (Ioan Iosif Russu, în colaborare cu Nicolae Gudea, Volker Wollmann și Milena Dușanić), 1977; III/2. <i>Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa)</i> (Ioan Iosif Russu, în colaborare cu Ioan Piso și Volker Wollmann), 1980; III/3. <i>Dacia Superior. Zona centrală (teritoriul dintre Ulpia Traiana, Micia, Apulum, Alburnus Maior, Valea Crișului)</i> (Ioan Iosif Russu, în colaborare cu Octavian Floca și Volker Wollmann), 1984; III/4. <i>Zona răsăriteană</i> (Ioan Iosif Russu), 1988; III/5. <i>Inscriptions d'Apulum</i> (deux fascicules, Ioan Piso), Paris, 2001 (Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, XXIV); III/6. <i>Apulum – Instrumentum domesticum</i> , București, 1999 (Cloșca L. Băluță)
IDRE	Constantin C. Petolescu, <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptiones Daciae Romanae. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (Ier-IIIe siècles)</i> , I–II, Bucarest, 1996–2000
IG	<i>Inscriptiones Graecae</i> , Berlin, 1873–
IGBulg	Georgi Mihailov, <i>Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae</i> I–V, Sofia, 1956–1997
IGLS	<i>Inscriptions Grecques et Latines de la Syrie</i> , Paris, 1929 –
IGLR	Emilian Popescu, <i>Inscriptiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România</i> , București, 1976
IGR	<i>Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes</i> , Paris, 1906–1927
ILD	Constantin C. Petolescu, <i>Inscriptiile latine din Dacia</i> , I–II, București, 2005–2016
Il Mar Nero	Il Mar Nero : Annali di Archeologia e Storia, Roma
ILS	Hermann Dessau, <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , Berlin, I (1892), II/1–2 (1906), III/1 (1914), III/2 (1916)

IOSPE I ²	V.V. Latyshev, <i>Inscriptiones Tyrae, Olbiae, Chersonesi Tauricae, aliorum locorum a Danubio usque ad regnum Bosporanum, iterum ed.</i> , Sankt Petersburg, 1916
IPD ⁴	Árpád Dobó, <i>Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes</i> , Academia Scientiarum Hungarica, Budapesta, 1975
IRT ²	J.M. Reynolds, J.B. Ward-Perkins <i>et alii</i> , <i>The Inscriptions of Roman Tripolitania. Enhanced electronic reissue</i> http://inslib.kcl.ac.uk/irt2009/ , London, 2009
ISM	<i>Inscriptiones Scythiae Minoris – Inscriptiile din Sythia Minor</i> , București, I. <i>Histria și împrejurimile</i> (Dionisie M. Pippidi), 1983; II. <i>Tomis și teritoriul său</i> (Iorgu Stoian), 1987; III. <i>Callatis et son territoire</i> (Alexandru Avram), 1999; IV. <i>Tropaeum – Durostorum – Axiopolis</i> (Emilian Popescu), 2015 ; V. <i>Capidava – Troesmis – Noviodunum</i> (Emilia Doruțiu-Boilă), 1980; VI.2. <i>Tomis et son territoire</i> (Alexandru Avram, Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu), 2018
JAHA	Journal of Ancient History and Archaeology, Cluj-Napoca
JbRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz
JRA	Journal of Roman Archaeology, Portsmouth, Rhode Island
Latomus	Latomus. Revue d'Études Latines, Bruxelles
Litua	Litua. Studii și Cercetări, Muzeul Județean Gorj „Alexandru Ștefulescu”, Târgu Jiu
MCA	Materiale și Cercetări Arheologie, București
Museikon	Museikon. A Journal of Religious Art and Culture, Alba Iulia
I.Mus. Iznik	S. Şahin, <i>Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia)</i> , I-II 1-3 (IGSK 9-10 1-3), Bonn, 1979-1987
Novensia	Novensia. Uniwersytet Warszawski
Oltenia	Oltenia. Studii și Comunicări, Craiova
PAS	Prähistorische Archäologie in Südosteuropas, Berlin
PBF	Prähistorische Bronzefunde, München – Stuttgart
I.Perinthos	M.H. Sayar, <i>Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung. Geschichte, Testimonien, griechische und lateinische Inschriften</i> , Vienna, 1998
Peuce	Peuce. Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea
PHAROS	Pharos. Studien zur griechisch-römischen Antike. Band 42, herausgegeben von Krešimir Matijević, Christoph Schäfer und Wolfgang Spickermann
Phoenix	Phoenix. Classical Association of Canada
PIR ²	<i>Prosopographia Imperii Romani, saec. I-III</i> , ed. II, Berlin-Leipzig
Pontica	Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
Revista Arheologică	Revista Arheologică S.N., Academia de Științe a Moldovei, Institutul Patrimoniului Cultural, Centrul de Arheologie, Chișinău
RE	Pauly-Wissowa, Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaften, Stuttgart, 1893-
REG	Revue des Études Grecques, Paris
REL	Revue des Études Latines, Paris
RÉSEE	Revue des Études Sud-Est Européennes, București
RevIst	Revista de Istorie, București
RevMuz	Revista Muzeelor, București
Revue Archéologique	Revue Archéologique, Paris

RGZM	Barbara Pferdehirt, <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseum</i> , Mainz, 2004
RMD	Margaret M. Roxan, <i>Roman Military Diplomas</i> , London: I. <i>Roman Military Diplomas 1954–1977</i> , 1978; II. <i>Roman Military Diplomas 1978–1984</i> , 1985 ; III. <i>Roman Military Diplomas 1985–1993</i> , 1994; Margaret M. Roxan, P. Holder, <i>Roman Military Diplomas IV</i> , 2003; P. Holder, <i>Roman Military Diplomas V</i> , 2006
RMI	Revista Monumentelor Istorice, București
RMM–MIA	Revista Muzeelor și Monumentelor-Monumente Istorice și de Artă, București
RRH	Revue Roumaine d'Histoire, București
SAA	Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
Sargetia	Sargetia. Acta Musei Devensis. Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva
SEG	<i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i> , Leiden, 1923 –
SCIA	Studii și Cercetări de Istoria Artei, București
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
SMMIM	Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară, București
SlovArch	Slovenská Archaeológia, Nitra
Speculum	Speculum. A Journal of Medieval Studies, Medieval Academy of America
Starinar	Starinar, Belgrad
I.Stratonikeia	M.Ç. Şahin, <i>Die Inschriften von Stratonikeia</i> , I–II 1/2 (IGSK 21–22 1/2, 68), Bonn, 1981–2010
Studia Archeologiczne	Studia Archeologiczne, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław
Studies and Materials	Studies and Materials, Poznan
Studii	Studii. Revista de Istorie, București
Suceava	Suceava. Studii și materiale / Suceava, Anuarul Muzeului Județean Suceava / Anuarul Muzeului Bucovinei, Suceava
Syria	Syria. Revue d'Art Oriental et d'Archéologie, Institut français du Proche-Orient, Paris
TAM	<i>Tituli Asiae Minoris</i> , Vienna, 1901 –
TIR	<i>Tabula Imperii Romani</i>
Transylvanian Review	Transylvanian Review. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca
Tyche	Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik, Viena
UPA	Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Bonn
Valachica	Valachica. Chronica Valachica. Studii și materiale de istorie, Muzeul Județean Dâmbovița, Târgoviște
ZAM	Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters
Zargidava	Zargidava, Muzeul Județean Bacău
Ziridava	Ziridava. Studia Archaeologica, Muzeul Județean Arad
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn
ZSAK	Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte, Basel